

ARTNOVA KONSERWACJA ZABYTKÓW S.C.

mgr NATALIA PAWŁOWSKA – dyplomowany konserwator dzieł sztuki, nr dyplomu 1400/122652/2008 UMK

mgr MAŁGORZATA RZEPECKA – badacz architektury historycznej nr dyplomu 16507/PK

91-485 Łódź, ul. Sowińskiego 5/1, tel. 731788044, 607779600, NIP 7262652871

BADANIA KONSERWATORSKIE ELEWACJI KAMIENICY PRZY UL. HENRYKA SIENKIEWICZA 21 W ŁODZI

<https://foto.czarnota.org/sladywojen/2021/02/08/lodz-ul-moniuszki-10-wojskowy-sad-rejonowy-w-lodzi/>

Autor dokumentacji: mgr Natalia Pawłowska
mgr Małgorzata Rzepecka

Autor fotografii: mgr Natalia Pawłowska

Autor rysunków: mgr inż.

Autor badań mikroskopowych: mgr Natalia Pawłowska

Łódź, lipiec 2023r.

Dokumentacja chroniona prawem autorskim Dz. U. Nr 24 poz.83 z 23.04. 1994 r.
Wszelkie zmiany, powielanie, udostępnianie osobom trzecim bez zgody autora zabronione.

SPIS TREŚCI

1. PRZEDMIOT OPRACOWANIA I DANE IDENTYFIKACYJNE	
OBIEKTU.....	3
2. HISTORIA OBIEKTU.....	4
3. OPIS, ANALIZA FORMY FUNKCJI I TREŚCI.....	16
4. BADANIA KONSERWATORSKIE	
4.1. Metodyka badań.....	34
4.2. Badania stratygraficzne i analiza mikroskopowa.....	35
Wyprawy tynkarskie.....	38
Stolarka okienna.....	75
Stolarka drzwiowa.....	80
Kraty okienne.....	83
4.3. Badania analityczne składu zapraw.....	84
4.4. Wnioski z badań.....	86
5. TECHNIKA WARSZTATÓW I ELEMENTÓW WTORNYCH.....	91
6. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ.....	95
7. CEL I ZAŁOŻENIA PRAC KONSERWATORSKICH.....	97
Propozycja nr 1	97
Propozycja nr 2.....	100
8. PROGRAMY PRAC KONSERWATORSKICH.....	106
9. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA.....	112

1. PRZEDMIOT OPRACOWANIA I DANE IDENTYFIKACYJNE OBIEKTU

1.1. Przedmiot opracowania:

Badania konserwatorskie elewacji kamienicy przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi prowadzone celem określenia pierwotnej kolorystyki, techniki i technologii wykonania obiektu.

1.2. Podstawa opracowania:

1. Zlecenie biura projektowego LEM Studio Architektoniczne Sp. z o. o., ul. Zabłocie 39, 30-701 Kraków
2. Bibliografia i źródła:
 - *Dariusz Klemantowicz Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi*, „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016
 - *Krzysztof Stefański „Ludzie którzy zbudowali Łódź. Leksykon architektów i budowniczych miasta. Łódź 2009*
 - *Krzysztof Stefański. „Jak zbudowano przemysłową Łódź. Architektura i urbanistyka miasta w latach 1821–1914”.* Łódź 2011.
 - *Biała karta zabytku*
 - *Archiwalne mapy Łodzi*
 - *pl.wikipedia.org*
 - *http://pl.cit.lodz.pl/*
 - *http://www.polskaniezwykla.pl/*
3. Badania odkrywkowe elewacji prowadzone w celu ustalenia techniki oryginału i rodzaju nawarstwień
4. Badania mikroskopowe – analiza przekrojów i makrofotografii
5. Analiza chemiczna składu zapraw
6. Kwerenda archiwalna, analiza źródeł archiwalnych
7. Dokumentacja fotograficzna

1.3. Dane identyfikacyjne obiektu:

Kamienica usytuowana w Śródmieściu Łodzi, na rogu ul. Henryka Sienkiewicza 21 (dawniej Dzika, Mikołajewska) i ul. Stanisława Moniuszki 10 (dawniej Pasaż Meyera), nr działki ewid. 117/1. Budynek znajduje się na obszarze układu urbanistycznego ul. Piotrkowskiej wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/18 (decyzja z dnia 20.01.1971). Nieruchomość, od 1990 r., jest własnością Uniwersytetu Łódzkiego, do niedawna mieścił się tam wydział filologii germańskiej.¹

¹ Dariusz Klemantowicz *Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi*, „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016, str. 515

1.4. Dane inwestora:

Uniwersytet Łódzki
Ul. Narutowicza 68,
90-136 Łódź

1.5. Lokalizacja inwestycji:

Ul. Henryka Sienkiewicza 21,
90-111 Łódź
działka ewid. nr 117/1

1.6. Opracowanie:

mgr Natalia Pawłowska – dyplomowany konserwator zabytków, specjalizacja: malarstwo i
rzeźba polichromowana, nr dyplomu 1400/122652/2008 UMK Toruń
mgr Małgorzata Rzepecka – mgr sztuki, badacz architektury historycznej, nr dyplomu 16507
Politechnika Krakowska

II. HISTORIA OBIEKTU *

**Historię obiektu zaczerpnięto głównie z opracowania Pana Dariusza Klemantowicza - „Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi” opublikowanego na łamach czasopisma „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016.*

Pierwszym właścicielem kamienicy był Ludwik Meyer (1841–1911), znany łódzki przemysłowiec pochodzenia niemieckiego, pod koniec XIX w. jeden z ok. 30 łódzkich milionerów. Bardzo aktywnie pracował we władzach wielu towarzystw, m.in. był współzałożycielem Łódzkiego Komitetu Towarzystwa Czerwonego Krzyża (1877). Urodził się we Wrocławiu, w rodzinie mieszczańskiej (ojciec był krawcem), ale rodzina po kilku latach przeniosła się z Niemiec do Królestwa Polskiego (Cesarstwo Rosyjskie – zachodnia część zaboru rosyjskiego) i zamieszkała najpierw pod Łodzią, później w samej Łodzi. Ludwik, po skończeniu jedynej wówczas na terenie miasta szkoły średniej – czteroklasowej realnej Szkoły Niemiecko-Rosyjskiej i odbyciu praktyk w domach handlowych i firmach przemysłowych, w 1865 r. podjął pracę w tkalni i farbiarni wyrobów wełnianych i bawełnianych Edwarda Hentschla przy ul. Piotrkowskiej

72 (obecnie Grand Hotel) jako dysponent (kierownik). Tam poznał Juliusza Kunitzera (syna tkacza), od samego początku wykazującego duże zdolności handlowe, późniejszego milionera i głównego animatora życia gospodarczego Łodzi (był on m.in. współwłaścicielem Towarzystwa Akcyjnego „Heinzel i Kunitzer” na Widzewie). Obaj panowie, Meyer i Kunitzer, bardzo zdolni i przedsiębiorczy, z czasem przejęli zarządzanie firmą Hentschla. Ważnym elementem w ich karierze były związki małżeńskie. W kościele ewangelicko-augsburskim św. Trójcy w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 2, dnia 8 maja 1869 r., Ludwik Meyer poślubił córkę właściciela firmy – Matyldę, a kilka miesięcy później, 13 października, Juliusz Kunitzer siostrę Meyera – Agnes (Agnieszkę). Z czasem Meyer i Kunitzer stali się właścicielami firmy swojego dawnego pryncypała i nowej osady fabrycznej na Widzewie (farbiarnia i suszarnia), a od 1879 r. nastąpiła wymiana udziałów w przedsiębiorstwach, w wyniku której Ludwik Meyer przejął fabrykę przy ul. Piotrkowskiej 72, a Juliusz Kunitzer zakład na Widzewie. Fabryka Meyera zatrudniała 304 pracowników i produkowała różnego rodzaju wyroby wełniane, towary za ponad 800 tys. rubli rocznie (1884). Na wyposażeniu firmy było 260 warsztatów tkackich. W 1885 r. Meyer kupił od Moritza Zanda osadę fabryczną Mania, gdzie po dobudowaniu kilku budynków, przeniósł fabrykę z ul. Piotrkowskiej. Główny budynek dawnej fabryki przy Piotrkowskiej 72 został przerobiony na Grand Hotel, który sprzedał w 1904 r. Do Ludwika Meyera, poza fabryką na Mani, należały: majątek ziemski Bruss (o powierzchni 240 mórg – ok. 134,4 ha) usytuowany przy „drodze bitej” z Łodzi do Konstantynowa, cegielnia oraz kilka atrakcyjnych nieruchomości w pobliżu dawnej fabryki przy ul. Piotrkowskiej 72, ul. Krótkiej 1/3 (obecnie Romualda Traugutta) i kilka parceli między ul. Piotrkowską a Dziką (obecnie Sienkiewicza) o nr. hip. 512, 513, 514. Plac o nr. hip. 512 Meyer kupił na publicznej licytacji w Warszawie za 14000 rubli (1877), teren stanowiący później ulicę – pasaż o nr. hip. 513 od Krystiana Meyera za 17 750 rubli (1878), a ostatnia parcela o nr. hip. 514 została kupiona już w 1873 r. od Markusa Kona za najmniejszą sumę 5900 rb. W ciągu kilku lat atrakcyjność działek, a tym samym ich cena, w centrum Łodzi znacznie wzrastała.²

W połowie lat osiemdziesiątych XIX w. władze miejskie wydały zgodę na podział nieruchomości o nr. hip. 512–514, i z ich części wydzielono nową ulicę, którą nazwano Pasażem Meyera (obecnie Moniuszki). Była to prywatna droga, dlatego właściciel miał prawo pobierać opłaty za przejazd. Meyer liczył na przeniesienie stolicy guberni z prowincjonalnego Piotrkowa do Łodzi, a taka właśnie pogłoska pojawiła się wśród wyższych sfer miasta. Z tego powodu

² Dariusz Klemantowicz *Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi*, „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016, str. 516

wybudował w latach 1886–1888 szereg eleganckich neorenesansowych willi oraz kamienic, które miały w przyszłości przynieść duże dochody jako siedziby władz rosyjskich oraz mieszkania dla wyższych urzędników i dygnitarzy. Mieszkała tu ówczesna elita Łodzi. Autorem projektów był znany architekt łódzki Hilary Majewski, a według profesora Krzysztofa Stefańskiego – Juliusz Jung ze Stuttgartu. Pasaż Meyera należał do najbardziej ekskluzywnych ulic w mieście, jako pierwszy posiadał już w 1887 r. oświetlenie elektryczne. Okazało się jednak, że władze gubernialne nie zostały przeniesione do Łodzi, a Meyer musiał szybko spłacać zaciągnięte na budowę kredyty. Zaczął wynajmować mieszkania i całe budynki różnym osobistościom i instytucjom. Z czasem rozpoczęła się także sprzedaż poszczególnych nieruchomości. W Pasażu Meyera mieszkali m.in.: sam Ludwik Meyer, prezydent Łodzi Władysław Pieńkowski, przemysłowiec S. Jarociński, znany łódzki fotograf Bronisław Wilkoszewski, adwokat i współzałożyciel pierwszej gazety polskiej w Łodzi – Henryk Elzenberg. Pod numerem 9, w latach 1888–1892 mieściła się redakcja „Dziennika Łódzkiego”, a neorenesansową willę pod nr 8 dzierżawił Azowsko-Doński Bank Handlowy.³

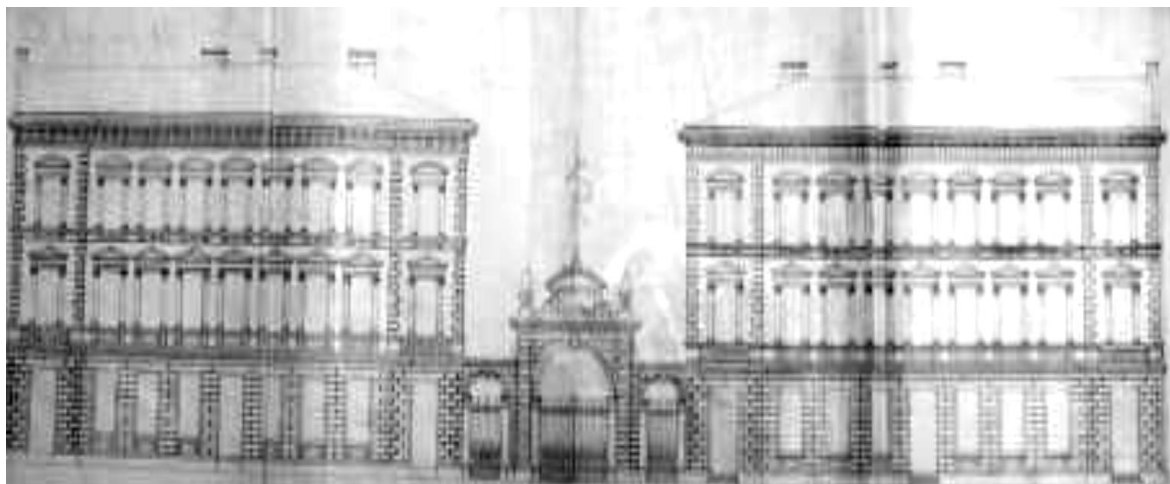
Na końcu Pasażu od strony północno-wschodniej, pod numerem 10 (nr hip. 512d), róg ul. Dzikiej, później Mikołajewskiej (obecnie Henryka Sienkiewicza 21) i Pasażu Meyera (obecnie Stanisława Moniuszki), w 1886 r. wybudowano obiekt z przeznaczeniem na urząd pocztowy z funkcją mieszkalną. Nieruchomość została wydzierżawiona I Urzędowi Pocztowemu w Łodzi (Poczta Główna), zanim instytucja nie została przeniesiona w 1903 r. do własnego gmachu na rogu ul. Przejazd 38 (obecnie Juliana Tuwima) i ul. Widzewskiej (obecnie Jana Kilińskiego). Na parterze mieściło się biuro Poczt i Telegrafów, a na pierwszym i drugim piętrze – mieszkania urzędników. Pierwsza stała siedziba poczty nie spełniała w pełni wszystkich oczekiwań, coraz częściej narzekano na ciasne pomieszczenia i związane z tym niewygody.

Projekt kamienicy opracował znany polski architekt Hilary Majewski, architekt miejski Łodzi, przedstawiciel historyzmu w architekturze (wg Krzysztofa Stefańskiego kamienice w Pasażu projektował Juliusz Jung ze Stuttgartu).⁴

Zaprojektowano trzykondygnacyjny budynek z podpiwniczeniem i strychem, o neorenesansowej architekturze, połączony bramą z innym budynkiem o takim samym wyglądzie (ryc. 1).

³ Dariusz Klemantowicz, Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 ..., str. 517

⁴ Ibidem, str. 518

Ryc. 1. Projekt kamienicy przy ul. Dzikiej (obecnie Sienkiewicza) i Pasażu Meyera 11 (obecnie Moniuszki) oraz ul. Dzikiej i Pasażu Meyera 10.

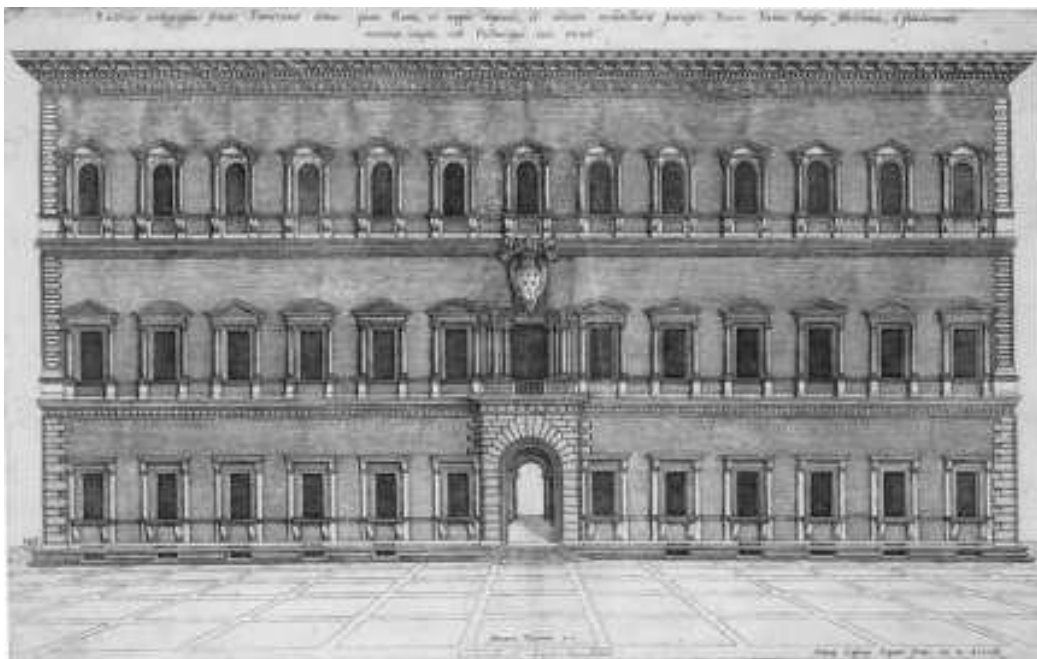
Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Gubernialny Piotrkowski, Wydział administracyjny, sygn. 1661, k. nlb.

Ostatecznie wybudowano neorenesansową kamienicę, bez pierwotnie zaplanowanego dwuspadowego dachu (ryc. 2). Fragmentami architektura kamienicy mogła nawiązywać do renesansowego pałacu w Rzymie – Pałacu Farnese (Palazzo Farnese), wybudowanego w XVI w.

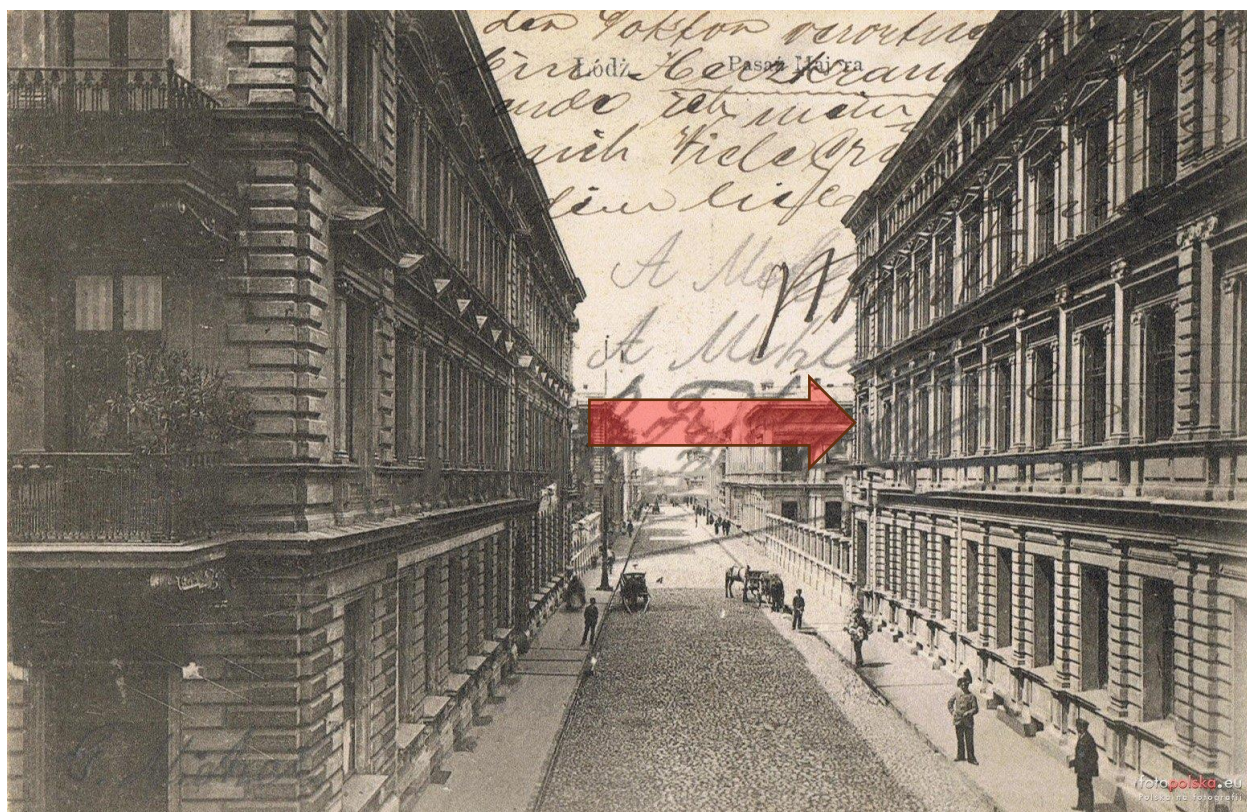
Ryc. 2. Kamienica na rogu Pasażu Meyera 10 i ul. Mikołajewskiej 21 (obecnie Sienkiewicza) w 1890 r. (fot. Bronisław Wilkoszewski)

Źródło: Biblioteka Uniwersyteku Łódzkiego, Zbiory Specjalne

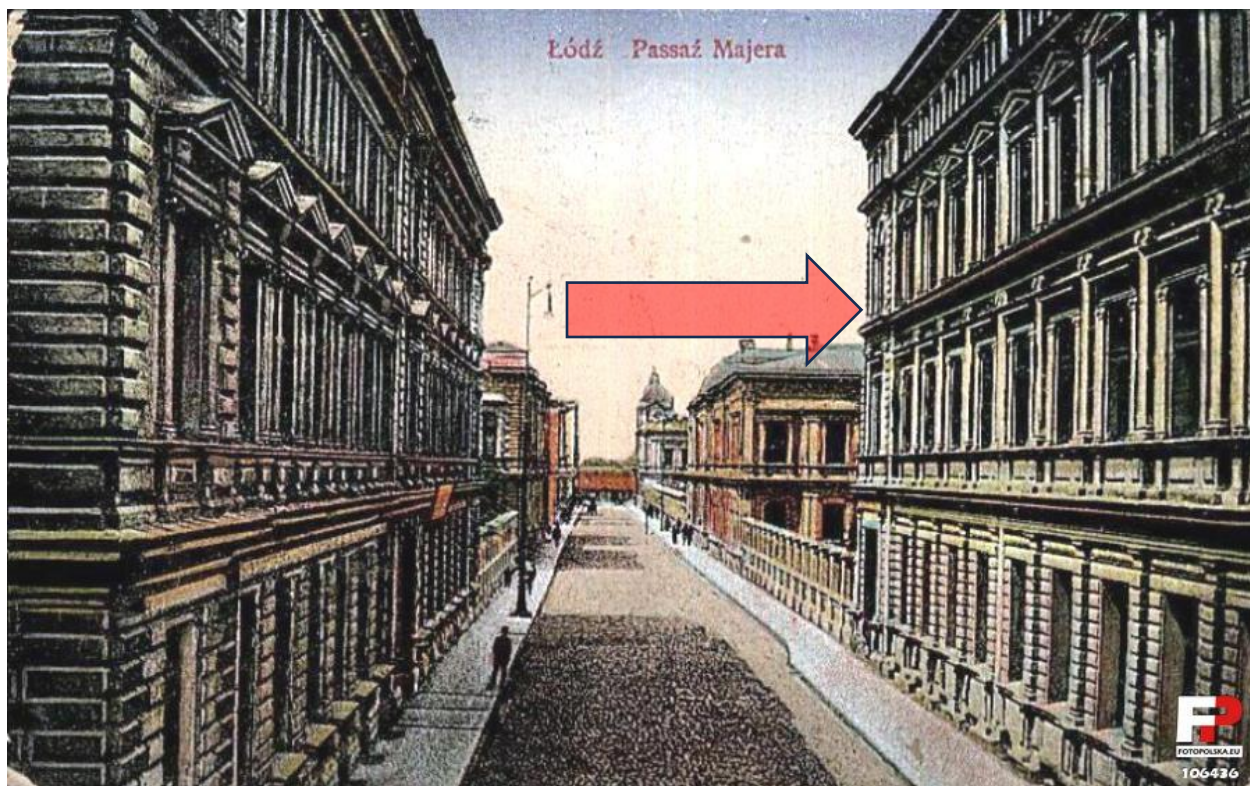

Ryc. 3. Fasada renesansowego Pałacu Farnese w Rzymie.

Źródło: <http://www.teeuwisse.de/catalogues/selected-works-xiii/the-facade-of-the-palazzofarnese-in-rome.html>, (dostęp: 8.02.2016)

Źródło: <https://fotopolska.eu/109393,foto.html?o=u50462>, ul. Moniuszki, lata 1900-1910

Źródło: <https://fotopolska.eu/118159,foto.html?o=u50462>, ul. Moniuszki, lata 1900-1910

Źródło: <https://fotopolska.eu/106806,foto.html?o=u5046>.
Ul. Moniuszki i cerkiew Św. Aleksandra Newskiego, lata 1898-1900

W 1901 r. Ludwik Meyer wycofał się nagle ze wszystkich swoich działalności i przeniósł się do podłódzkiego majątku Bruss. Podjęcie takiej decyzji mogło być spowodowane sytuacją rodzinną oraz chybioną inwestycją w reprezentacyjne obiekty, na które musiał zaciągnąć duże kredyty.

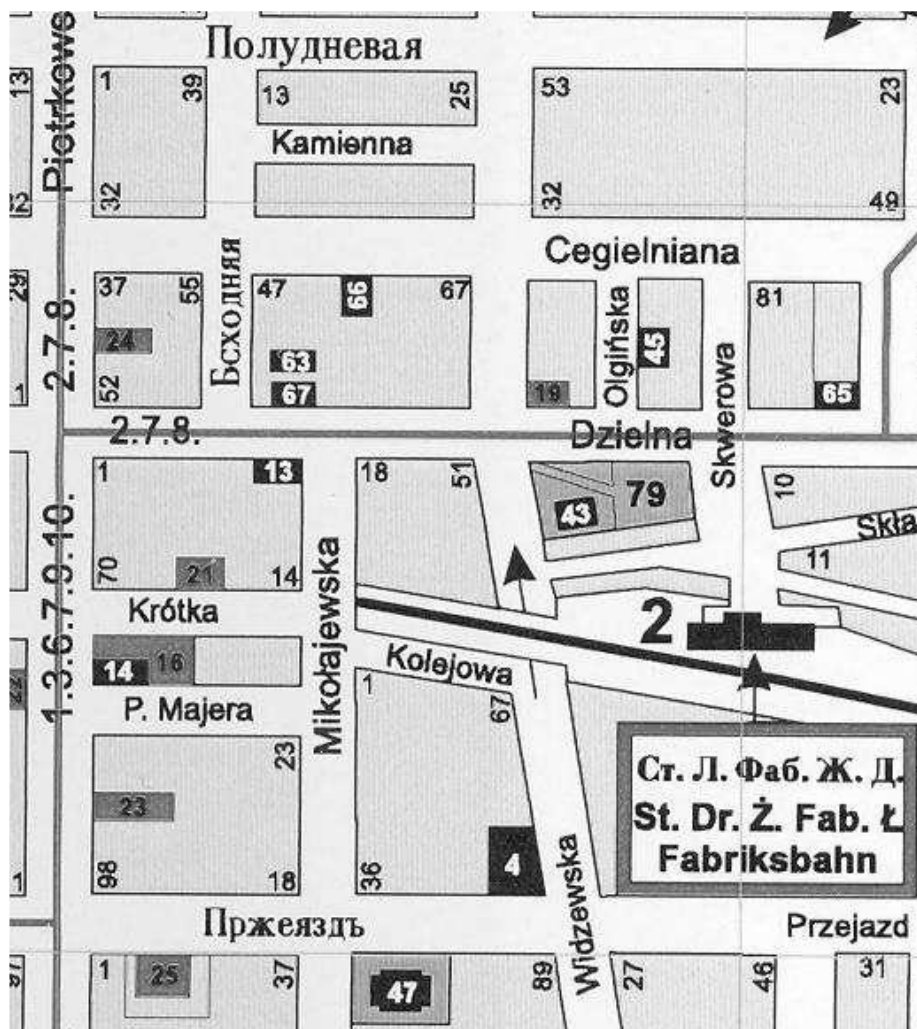
Nieruchomość przy ul. Moniuszki 10 nabył w 1908 r. za 67 500 rubli Salomon Danziger (1858–1938), przemysłowiec pochodzenia żydowskiego, właściciel przędzalni bawełny.

Danziger pochodził z Wielkopolski, urodził się w Kleczewie, a zmarł w Łodzi. Posiadał wykształcenie filologiczne, był absolwentem jednego z gimnazjów w Poznaniu. Salomon z pochodzenia był Żydem, ale sam z czasem uważał się za Polaka. Bardzo aktywnie wspierał instytucje oświatowe i dobroczynne. Salomon Danziger, oprócz nieruchomości na rogu ul. Mikołajewskiej 21 i Pasażu Meyera 10, posiadał jeszcze dwie sąsiednie na ul. Mikołajewskiej pod numerami: 17 i 19.⁵

Kamienica na rogu Pasażu Meyera i ul. Mikołajewskiej 21 znajdowała się w samym centrum miasta, niedaleko Dworca Kolejowego Łódź-Fabryczna, blisko Grand Hotelu, Teatru Victoria (ul. Piotrkowska), Hotelu Savoy (ul. Krótka – obecnie Romualda Traugutta), Banku Państwa i Banku Handlowego (ul. Spacerowa – obecnie al. Tadeusza Kościuszki). Idąc na południe, można było dojść bardzo szybko do Kościoła Św. Krzyża i Gimnazjum Męskiego, a na północ – do Sali Koncertowej i Teatru Thalia (ryc. 4).⁶

⁵ Dariusz Klemantowicz, *Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi...*, str. 520

⁶ Ibidem.

Ryc. 4. Fragment planu Łodzi z 1913 r.
 Źródło: Czas. Kalendarz na rok 1914, Łódź 1914.

W 1910 r. nowy właściciel przebudował obiekt według projektu prawdopodobnie architekta łódzkiego Gustawa Landau-Gutentegera. Powstała kamienica w stylu secesji wiedeńskiej. Podobnie jak ponad 20 lat wcześniej domy dekorowano detalami i ornamentem renesansowym czy gotyckim, tak na początku XX w. budynki pokrywano ornamentem secesyjnym. Niestety nowy wystrój kamienicy nie pasował do innych obiektów w Pasażu Meyera. Pozostałości neorenesansowej kamienicy można jeszcze zobaczyć przy ul. Sienkiewicza 23. Budynek miał pełnić nową funkcję – kamienicy czynszowej. Podobne działania mogły mieć miejsce dodatkowo także w latach dwudziestych XX w. Zmieniono elewacje frontowe i podwyższono go o jedną kondygnację (ryc. 5). W latach dwudziestych przekształcono niektóre reprezentacyjne pomieszczenia w stylu *art déco*. Dekoracje sztukatorskie we wnętrzu obiektu były w stylu secesji, klasycyzującego modernizmu i *art déco*. Powierzchnia użytkowa kamienicy wynosiła 3157,31 m².

Budynek składał się z dwóch frontowych elewacji od południa i wschodu oraz północnej wąskiej oficyny. Zbudowany z cegły ceramicznej na zaprawie cementowo-wapiennej, otynkowany, częściowo podpiwniczony, Ściany działowe murowane i drewniane. Posiadał 5 kondygnacji od Pasażu i ul. Dzikiej oraz czterokondygnacyjną oficynę. Wykonany w stylu wczesnomodernistycznym z 1. dekady XX w. W dolnej partii boniowany. Zamknięty niewielkimi ryzalitami. Dekorowany motywami geometrycznymi i historycznymi. Do środka prowadziły 3 klatki schodowe. Schody były dwubiegunowe z podestami, główna – murowana, stopnie lastrico, balustrada żelazna z kutymi ornamentami. Boczne dwie klatki – drewniane, balustrady drewniane, tralkowe.⁷

Ryc. 5. Zabytkowa kamienica na rogu ul. Sienkiewicza 21 i ul. Moniuszki 10 w 2015 r.
Źródło: <http://nieruchomosci.uni.lodz.pl/>, (dostęp: 07.02.2016)

Wybudowanie czteropiętrowej kamienicy w centrum miasta mogło kosztować od ok. 60 tys. do ok. 85 tys. rb, a roczny dochód ok. 40 tys. rb. Zanim wybuchła I wojna światowa, w budynku od

⁷ Dariusz Klemantowicz, Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21..., str. 520

strony Pasażu Meyera 10 miało swoją siedzibę Handlowo-Przemysłowe Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, a od ul. Mikołajewskiej 21 – Towarzystwo Łódzkich Wąskotorowych Elektrycznych Kolei Dojazdowych (TŁWEKD). Z uwagi na skład zarządu tego ostatniego, w kamienicy często gościli najwięksi łódzcy przemysłowcy: dr Alfred Biedermann (prezes), Edward Herbst, Karol Scheibler, Henryk Grohman i Juliusz Heinzl. Do grona bardziej znanych mieszkańców można było zaliczyć m.in.: inż. Wiesława Gierlicza – dyrektora TŁWEKD (Mikołajewska 21), inż. Ludwika Fuchsa – naczelnika wydziału mechanicznego TŁWEKD (Mikołajewska 21), Lianę Zawadzką – śpiewaczkę (Pasaż Meyera 10). W oficynie kamienicy przy ul. Mikołajewskiej znajdowały się składy przędzy należące do syna właściciela nieruchomości Salomona jr Danzigersa i Stanisława Förstera.⁸

Po pierwszej wojnie światowej Salomon Danziger wraz z żoną Salomeą był zameldowany w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 23. Natomiast w jego kamienicy przy ul. Moniuszki 10 (Pasaż Meyera) mieszkał syn Józef, z zawodu kupiec, wraz z żoną Wandą, i synem Ignacym Ludwikiem. Drugi syn Salomona – Zygmunt Alfred Danziger, z zawodu przemysłowiec, mieszkał razem z ojcem w kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 23. W bardzo trudnym okresie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. (maj–sierpień) u Salomona pojawili się dwaj bliscy krewni: rodzony brat Michał, obywatel ziemski (ur. 13 marca 1867 w Kleczewie) i bliżej nieznanym Samuel Danziger, kupiec (ur. 20 kwietnia 1868 r. w Kaliszu). Obaj panowie zamieszkali w domu na rogu ul. Moniuszki i ul. Sienkiewicza. Przed II wojną światową w oficynie kamienicy przy ul. Moniuszki 10 mieściła się nadal firma Stanisława Förstera a od frontu – Spółdzielczy Bank Udziałowy w Łodzi z odpowiedzialnością ograniczoną, i agencja ubezpieczeniowa M. Marbera. Wśród lokatorów znajdowała się rodzina przemysłowców Danziger: Salomona, Józefa i Zygmunta, właścicieli przędzalni bawełny przy ul. Kątnej 6/8. Salomon Danziger zmarł 2 kwietnia 1938 r., ale już kilka lat wcześniej została ogłoszona upadłość firmy, a nieruchomość nr rep. hip. 1801 została obciążona długiem w wysokości 220 tys. zł. W okresie okupacji (1939–1945) ulica Sienkiewicza została zmieniona przez Niemców na König-Heinrich-Straße, a ul. Moniuszki na Dietrich-Eckart-Straße. Z kamienicy zostali wysiedleni Żydzi i Polacy. Starozakonni do Getta Łódzkiego, a Polacy do Generalnego Gubernatorstwa. Na ich miejsce pojawili się Niemcy. Łódź, przemianowana na Litzmannstadt, została bezpośrednio wcielona do Rzeszy – Kraj Warty (Reichsgau Wartheland).

⁸ Dariusz Klemantowicz, *Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21...*, str. 520

Przedziałnia Bawełny S. Danziger i Spółka w Łodzi została upaństwowiona po II wojnie światowej, w 1946 r. Ostatnimi jej właścicielami z okresu sprzed wojny byli: Salomon, Józef i i Alfred. Danzigerowie. Sąd Powiatowy dla miasta Łodzi uznał w 1967 r., że Skarb Państwa stał się właścicielem nieruchomości przy ul. Sienkiewicza 21 na podstawie przedawnienia (zasiedzenia) jako mienie opuszczone. Użytkowany wcześniej przez Sąd Rejonowy w Łodzi budynek, w 1990 r., stał się własnością Uniwersytetu Łódzkiego. Powierzchnia użytkowa obiektu wynosiła 2250 m². Po remoncie został on oddany Wydziałowi Filologicznemu. Znalazły się tu katedry filologii: germańskiej, romańskiej, hiszpańskiej oraz kulturoznawstwa. Z czasem w obiekcie zostały się już tylko katedry germanistyki, a po przeniesieniu wszystkich kierunków Wydziału Filologicznego do nowego budynku na Pomorskiej 171/173, zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21 została umieszczona na liście nieruchomości Uniwersytetu Łódzkiego przeznaczonych na sprzedaż (2014).⁹

Północna fasadę budynku zdobi jeden z najslynniejszych łódzkich murali powstały na przełomie wiosny i lata 1987 roku i przedstawia motyla – znak rozpoznawczy sieci sklepów „Pewex”. Dzieło Jerzego Bystrego i Pawła Porzyckiego stworzone we współpracy z Zenonem Adamkiewiczem.

Źródło: Inwentaryzacja fotograficzna budynków Sądu Rejonowego przy ul. Sienkiewicza 21 w Łodzi. Łódź 1986 rok. Pierwotna forma muralu z motylem.

⁹ Dariusz Klemantowicz, *Zabytkowa kamienica przy ul. Sienkiewicza 21...*, str. 523

Sklepy „Pewex” (skrót od przedsiębiorstwa eksportu wewnętrznego) zajmowały się dystrybucją towarów pochodzących zza granicy i w czasach PRL były jedynym miejscem, w którym można było nabyć m.in. wysokiej klasy sprzęt hi-fi, telewizory, oryginalne jeansy, klocki lego, lalki Barbie, Coca-Colę, Pepsi w puszkach, słodycze, dobre papierosy, kawę, słynne gumy Donald, słone orzeszki czy kosmetyki. Produkty można było kupić tylko za bony Pekao lub dolary. Dziś wydaje się to nieprawdopodobne, ale Peweksy były namiastką zachodniego luksusu, miejscem, które odwiedzało się przeważnie od święta lub robiąc zakupy na specjalne okazje.

Nie wiadomo dokładnie kiedy mural został przemalowany i uproszczony do obecnej formy. Mimo iż charakterystyczny motyl stał się jedna z wizytówek miasta należy pamiętać że jego pierwotna forma była inna.

Charakterystyczny peweksowski motyl to nie jedyny łódzki mural z czasów PRL-u. Kiedyś było ich bardzo wiele, dziś, choć z roku na rok coraz rzadsze, nadal odnajdujemy w wielu miejscach miasta. Na rogu ulicy Kilińskiego i Abramowskiego znajduje się mural reklama Universalu. Przy Zgierskiej obok Bałuckiego Rynku mural Centralu. Od wielu lat Fundacja Urban Forms oraz Łódzkie Centrum Wydarzeń zapraszają do Łodzi artystów *street artu* z całego świata. Tworzą oni nowe, wielkoformatowe graffiti, będące kolejnymi atrakcjami Łodzi zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Mural Motyl Pewexu, choć jest w opłakanym stanie i potrzebuje natychmiastowych prac zabezpieczających i konserwatorskich jest charakterystycznym elementem na mapie Łodzi a podczas Light Movie Festival służy jako tło dla ciekawych projekcji świetlnych.¹⁰

Planowana renowacja nie będzie jedynie generalnym remontem. W zamyśle władz UŁ budynek przy ul. Sienkiewicza 21 ma stać się przestrzenią do pokazywania szeroko rozumianej nauki głównie za pomocą sztuki. „Będzie to miejsce spotkań, wystaw, warsztatów i wszelkiego typu imprez, które pozwolą rozwijać się osobom zainteresowanym szeroko rozumianą wiedzą. Liczymy na to, że dzięki tym spotkaniom będą się rodzić nowe pomysły. Będziemy dawać również możliwość prezentowania swoich dokonań młodym ludziom. Wszystko to robimy z myślą nie tylko o uniwersytecie. To ma być miejsce dla wszystkich łódzian, ale także dla osób spoza Łodzi” – zapowiedziała rektor UŁ, prof. Elżbieta Żądzińska.

Ośrodek ten ma proponować nowe formy i sposoby przekazywania wiedzy akademickiej, dlatego położy nacisk na praktyczny wymiar badań naukowych i skoncentruje się na sztuce jako głównym

¹⁰ Artykuł elektroniczny - <https://lodz.travel/aktualnosci-lodzkiej-organizacji-turystycznej/arttykul-lot/lodzzkanapy-motyl-pewexu-id34052/2020/4/16/> dostęp z dnia 09.07.2023

medium narracji. Ma w niekonwencjonalny sposób prezentować szerokiemu gronu artystyczne działania multi- oraz transdyscyplinarne.¹¹

OPIS, ANALIZA FORMY , FUNKCJI I TREŚCI

Obecna forma kamienicy pochodzi z przebudowy pierwotnego obiektu w 1910 roku. Budynek w rzucie na planie literu U z czego skrzyło wschodnie i południowe stanowią budynek główny a skrzydło północne oficynę.

Historyk sztuki z Londynu Wojciech Goczkowski tak oto opisywał pod względem architektonicznym przebudowaną kamienicę: „Fasada pięciokondygnacyjna. Od strony wschodniej dziewięcioosiowa, od południowej jedenaście osi. Pierwsza kondygnacja na cokole, rustykowana. Skrajne osie budynku zryzalitowane z balkonami na drugiej, trzeciej i czwartej kondygnacji od strony południowej oraz na drugiej i trzeciej kondygnacji piątej osi, po stronie wschodniej. Wejście na osi szóstej. Architekt podkreślił w ten sposób symetrię wyższych partii budynku i asymetryczność parteru. Obie te części fasady oddzielone są od siebie gzymsem. Architekt wyraźnie stara się utrzymać równowagę w kompozycji fasady, grze kontrastów. Ciężki rustykowany parter przeciwstawia gładkim, niedekorowanym płaszczyznom ścian pomiędzy oknami wyższych kondygnacji. Dekoracja architektoniczna o charakterze geometrycznym służy przede wszystkim zogniskowaniu uwagi patrzącego na trzech podstawowych osiach. Spójna bryła budynku ulega rozluźnieniu dopiero na wysokości okien poddasza, w miejscach, z punktu widzenia stabilności kompozycji, najsilniejszych – na skrajach fasady i w jej osi symetrii pojawiają się niewielkie loggie, zwieńczone przykryciem występującym poza linię płaszczyzny dachu i wieńczącego gzymsu. O architektonicznych walorach tej fasady decyduje, przede wszystkim, umiejętne użycie kontrastu zwartej bryły z ażurowymi loggiami oraz geometrycznej dekoracji w zestawieniu z jakościami gładkiej ściany”¹²

Rozbudowa kamienicy była związana z ogromnym popytem na komfortowe mieszkania w śródmieściu na przełomie XIX i XX w. Znany łódzki architekt Gustaw Landau Gutenteger

¹¹ <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artukul/uniwersytet-lodzki-wyremontuje-kamienice-motyl-przy-sienkiewicza-21-to-dawny-pewex-id51634/2022/7/6/> dostęp z dnia 09.07.2023

¹² Opinia z 8.02.2016 r. Por. W. Goczkowski, *Wpływ renesansu i baroku na architekturę banków łódzkich w latach 1878–1912*, Lublin 1994 (maszynopis w zbiorach autora); I. Popławska, *Architektura mieszkaniowa Łodzi w XIX w.*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Łódź 1992; S. Łukawski, *Łódzka secesja. Spacer z łódzkim przewodnikiem*, „Zora”, Łódź, 1997.

zauważył, że: „w Łodzi najczęściej wymagane są mieszkania składające się z 5 i 6 pokoi z wszelkimi wygodami, za które stosownie do położenia domu w mieście pobierane jest komorne...”¹³

Kamienica usytuowana na zbiegu ulic Sienkiewicza i Moniuszki, w południowo-wschodnim narożniku parceli ograniczonej ulicami Moniuszki, Piotrkowska, Traugutta i Sienkiewicza.

Kamienica posiada dwie elewacje frontowe ustawione równolegle do ulic Sienkiewicza i Moniuszki (dawny pasaż Meyera), oraz oficynę od strony północnej.

Elewacje frontowe (wschodnia i południowa) mają właściwie analogiczną formę. Narożna część podkreślona jest wystającym ryzalitem z monumentalnym zwieńczeniem.

Elewacja wschodnia jest czterokondygnacyjna, dziewięcioosiowa z poddaszem. Parter posadowiony na płasko opracowanym cokole. Elewacja podkreślona jest ryzalitem narożnikowym i antytecznie usadowionym ryzalitem północnym. Dodatkowo w centralnej osi (oś piąta od północnej strony) znajduje kolejny ryzalit dodatkowo zaopatrzony w balkony na pierwszej i drugiej kondygnacji, oraz bardziej rozwiniętą dekoracją architektoniczną w partii trzeciej i czwartej kondygnacji. Elewacja ma charakter symetryczny, odstępstwo stanowią niesymetrycznie umieszczone drzwi wejściowe.

¹³ Ibidem.

Elewacja wschodnia , widok od strony północnej

Całość strefy parterowej boniowana boniami w kształcie leżącego prostokąta, dodatkowo w strefie ryzalitu narożnego i ryzalitu w części północnej bonia w formie młotkowanego kamienia. W strefie otworów okiennych boniowanie jest zaokrąglone i „wchodzi” w glif okienny. W części parterowej okna mają podłużną formę - kształt wydłużonego, stojącego prostokąta. Między oknami wprowadzone zostały pionowe podziały – rodzaj pilastrów zdobionych analogicznym boniowaniem jak pozostała część strefy parterowej. W górnej części pseudo-pilastry posiadają dekorację w formę prostopadłościenną konsolki z motywem rombu wpisanego w kwadrat. Dodatkowo prostopadłościennie klucze/konsolki odwiedzione wieńcem z lauru w kształcie podkowy znajdują się w centralnych częściach nad górnym zwieńczeniem okien ryzalitów. Część okien zaopatrzonych jest w ozdobne kraty (opis poniżej str.). Parapety podokienne w formie wystającej przed lico budynku z prostym gierowaniem. W czwartej osi od strony północnej w strefie parteru umieszczony został otwór drzwiowy z zachowaną stolarką historyczną. (opis drzwi na stronie). Strefa parteru oddzielona jest od pierwszego piętra dość szerokim gzymsem w formie wystającej listwy z kapinosem. Gzyms zabezpieczony jest obróbką blacharską z blachy prawdopodobnie cynowej.

Pierwsze piętro osadzone jest na płaskim, horyzontalnym pasie. Wyższe piętra wraz z pierwszą kondygnacją stanowią monolityczną całość w której brak podziałów poziomych. Pod każdym z okien znajduje się dekoracja w postaci płycin o kształcie leżącego prostokąta z czterema kwadratowymi lustrami z tynkiem o groszkowanej strukturze. Gzyms podokienny lekko wystający, prosty z kapinosem. Nad oknami z strefie belki nadproża znajduje się dekoracja w formie zgeometryzowanego jajownika o przekroju ćwierćowału. W strefie ryzalitów na wysokości pierwszego piętra, w dolnej części umieszczone są podstawy pilastrów, które to [pilastry] ciągną się do ostatniej kondygnacji. Podstawy posiadają dekorację w postaci kwadratowych, wgłębnych płycin z groszkowanym tynkiem. Okno ryzalitu obwiedzione jest graficzną plecionką z niewielkich prostokątów okalającą środkową i górną część okna. Podobnie jak przy innych oknach piętra pod otworem umieszczona jest dekoracja z płycin z czterema kwadratami.

W centralnej osi w strefie I piętra umieszczony jest balkon. Płyta balkonowa o kształcie prostokąta wsparta jest na dwóch wspornikach w formie zaokrąglonych płyt. Balustrada balkonowa w postaci pionowych, prostych tralek z prętów stalowych spiętych prostym pochwytem oraz dolną porzeczką.

Drugie piętro stanowi jedną całość z piętrami pierwszym i trzecim. Dekoracja podokienna zamknięta jest w kształcie stojącego prostokąta. Przestrzeń podzielona jest na dwa pola symetrycznie umieszczoną listwą. W każdym polu umieszczono wydłużony romb stojący na ostrym wierzchołku. W strefie ryzalitów wspomniane romby dekorowane są po zewnętrznej krawędzi wypukłymi ćwiekami. Górna dekoracja okienna jest bardziej rozwinięta - w rodzaj tympanonów. Belka nadproża na półkolisty przekrój z potrójnymi nacięciami umieszczonymi w odstępach. Powyżej znajduje się dekoracja graficzno-roślinna w postaci prostej gałęzi z listkami w nietypowym kształcie (<<<<<) – prawa strona i (>>>>) – lewa strona. W horyzontalnej osi ozdobne okrągłe groszki, a w centralnej części kwadratowy ćwiek. Na drugim piętrze w centralnej osi również umieszczony jest balkon. Prostokątna płyta balkonowa umieszczona jest na dwóch wspornikach w formie ćwierćkolistych detali wspartych na prostopadłościennych wspornikach. Boczne ścianki wsporników dekorowane kwadratami o groszkowanej powierzchni, dolna zaokrąglona i paskowana.

Nad dekoracją umieszczono wypukłą płycinę z kształcie pięcioboku (prostopadłościan i trójkąt równoboczny) z centralnie umieszczonym, wgłębny okręgiem.

W strefie ryzalitów okna dekorowane podobną ćwierćkolistą opaską z nacięciami ułożoną w podkowę wokół otworu okiennego. Nad oknami centralnie umieszczono medaliony obwiedzione

girlandą z liści laurowych. Przestrzenie międzyokienne bez dekoracji architektonicznej, wykończone w gładkim tynku.

W strefie trzeciego piętra dekoracja podokienna wypełnia przestrzeń nad „pseudotympanonem” i stanowi pięć wzdłużnych, dość głębokich płycin z których środkowa jest najkrótszą z zewnętrzne najdłuższe. Każda z płycin w górnej części zdobiona kwadratowym dekorem z tynkiem groszkowanym. Belki nadproża okiennego dekorowane prostą ramą z ząbkowaniem w dolnej części z małymi prostopadłościanami rozmieszczonymi rytmicznie z zachowaniem przerwy. Pomiędzy okami tynki gładkie. W partii ryzalitów płyciny z trzema wklęsłymi polami – centralne prostopadłościenne z kwadracikiem w środku, zewnętrzne ze ściętą dolną krawędzią. Dolne krawędzie płycin podkreślone półwałkiem ze zwisami bocznymi z pierścieniami. Dekoracja tworzy całość z elementami sztukatorskimi II piętra.

Czwarte piętro, zajmujące przestrzeń poddasza. Dekoracja szczytowej części fasady jest urozmaicona, ma kształt wywiniętego ku zewnątrz wachlarza. W osi okiennej znajdują się po dwa kwadratowe okienka, poniżej wgłębna płycina z obramowaniem w formie dwupasmowej szachownicy z kwadracików wgłębnych i wypukłych naprzemiennie. Nad okienkami w strefie półkolistego zaokrąglenia (poziom gzymsu) umieszczono dekorację z dwóch owali zdobionych ramami z perełkowaniem. Po bokach okienek ostatniej kondygnacji i dekoracji okołookiennej umieszczono antytetycznie zwisy z wałków z perełkami i obręczy.

W strefie ryzalitów dekoracja wieńczącego piętra jest najbogatsza. Środkową część każdego z nich wypełniają trzy lub dwa okna o kształcie stojącego prostokąta z wgłębnią płyciną poniżej wzbogaconą o motyw wypukłego rombu lub koła z perełkowaną ramą. Przestrzeń okienna jest flankowana kontynuacją pilastrów na których tle umieszczono zdwojone lub pojedyncze kolumnienki na postumentach. Kapitele mają formę odwróconego ściętego stożka z graficzną dekoracją reliefową. Na trzonie kolumn dodatkowo okrągłe wypustki. Nad kolumnadami umieszczono łukowato zagięte zwieńczenie z motywem medalionu w perełkowanej ramie, nad owalem wystający element z motywem fali. Przestrzeń nadokienna posiada dekorację szachownicową dodatkowo wzbogaconą motywem wypukło-wklesłego wielokoła w co drugim polu. W zwieńczeniu ryzalitów środkowościennych dekoracyjne, esowato wygięte żebrowanie flankowane krótkimi pilastrami o prostych kapitelach kostkowych, całość przykryta mocno wystającym daszkiem bez kapinosa. Ryzalit narożnikowy i ryzalitty boczne powyżej łukowego zwieńczenia podkreślone wertykalną attyką ze sterczynami. Attyki w formie murków z kwadratowymi otworami rozmieszczonymi rytmicznie. Sterczyny dość wysokie, prostopadłościenne, zwężające się schodkowo, zamknięte półkolistymi pseudohełmami, na

widocznych ściankach dodatkowo zdobione pionowymi półwałkami z kanelowaniami i pierścieniami schodzącymi się na szczycie hełmów.

Obecnie kolorystykę elewacji można określić jako ciepłoszarą co jest kompilacją farby użytej do przemalowania warstw pierwotnych, przepłukanego podłoża i nawarstwień osadów atmosferycznych.

Elewacja południowa w zasadzie jest analogiczna do elewacji wschodniej. Różnice występują w ilości osi okiennych – na elewacji południowej jest ich o jedną więcej tj. dziesięć. W pierwszej osi od strony zachodniej w strefie parteru umieszczono drzwi do prześwitu bramowego – opis na str. 28. W czwartej osi od strony zachodniej znajdują się drzwi wejściowe do budynku, analogiczne do drzwi w elewacji wschodniej – opis na str. 27. Kolorystyka elewacji analogiczna do ściany wschodniej. W bezpośredniej ekspozycji słonecznej wyraźnie widoczne miejscowe połyskliwe błiki.

Elewacja południowa, widok od strony wschodniej

Elewacje od strony dziedzińca – strona zachodnia. Elewacje od strony dziedzińca stanowią elewacja zachodnia i północna skrzydeł głównych, elewacja południowa oficyny. Elewacje

ułożone z kształcie litery U gdzie otwarta przestrzeń znajduje się po stronie zachodniej. Elewacje bez zdobień w postaci detalu nie licząc podkreślenia centralnie ustawionej klatki schodowej skrzydła wschodniego w postaci podwyższonego naczółka z dekoracją w formie okalającej go listwy. Elewacje są poszatkwane przez rytmicznie rozmieszczone okna. W ścianie północnej skrzydła południowego rysuje się uwypuklony ryzalit zawierający klatkę schodową. Obecnie elewacje mają kolor różowy który zdecydowanie odbiega od historycznej kolorystyki kamienic modernistycznych. Część okien została częściowo, wtórnie zamurowana- patrz technika warstw i elementów wtórnych str.....

Elewacje od strony dziedzińca

Elewacje zachodnie (skrzydło południowe i północne). Elewacje tynkowane na gładko bez żadnego detalu oraz bez otworów okiennych i drzwiowych. Obecnie tynki mocno zniszczone, kolor wtórny kremowy

Elewacje zachodnie, widok od strony zachodniej

Elewacja północna nie posiada dekoracji architektonicznej o historycznej formie. W strefie parteru we wschodniej części umieszczone jest współczesne wejście do budynku. Stanowi ono przeszklony wiatrołap zlicowany z elewacją, osłonięty prostym zadaszeniem. Do wejścia prowadzą betonowe schody. W centralnej osi budynku umieszczono trzy otwory okienne. Dwa dolne zbliżone kształtem do kwadratu, składające się z dziewięciu kwater, okno górne prostokątne z sześciu kwater.

Ważnym wystrojem gładkiej pod względem detalu architektonicznego fasady jest mural z wizerunkiem motyla. Olbrzymi wizerunek motyla zajmuje prawie całą środkową i zachodnią część elewacji. Motyw jest potraktowany schematycznie i graficznie, z ograniczona paletą barwną. Korpus motyla i czółki są czarne, skrzydła w kolorze bieli, żółci i jasnej zieleni. Pola z poszczególnymi kolorami obwiedzione linearnie. Tło w naturalny kolorze z białymi grochami. We

wschodniej części elewacji w górnym narożniku umieszczono napis drukowanymi literami
**PRZEDSIĘBIORSTWO
EKSPORTU
WEWNĘTRZNEGO,**

poniżej umieszczone zostało logo Pewex-u o znacznych rozmiarach w kolorze jasnej zieleni.

Poniżej loga napis:

poleca

atrakcyjne

towary

importowane.

Poniżej między napisem z daszkiem wejścia współcześnie powstałe graffiti bez żadnej wartości artystycznej.

Mural obecnie jest mocno zniszczony, szczególnie w partiach tła jednak wciąż pozostaje czytelny i rozpoznawalny.

Elewacja północna

Stolarka okienna

W budynku w większości zachowała się stolarka okienna z czasu remontu w 1910 roku. W elewacjach zewnętrznych były to okna jednego typu – wyjątek stanowi okno w pierwszej osi od południa w elewacji wschodniej, które jest większe. Okno oryginalne to okno drewniane, skrzynkowe, dwuskrzydłowe. Zewnętrzne skrzydła podzielone ślemieniem na cztery kwatery. Ślemię stanowi dość rozwiniętą profilowo listwę stałą. Górne kwatery są w kształtach zbliżonych do kwadratu, dolne w kształcie stojącego prostokąta. Listwa domykowa jest ruchoma przypisana do jednego ze skrzydeł. W górnej części listwa domykowa stanowi prosty profil osadzony na kostkowym cokoliku i zwieńczony małym kapitelkiem (kapitelek z blachy cynowej). Dolna listwa przemykowa podzielona na dwie części, górna z kanelowaniem, dolna prosta oddzielone podwójną opaską z półwałka. Listwa także osadzona na kostkowym cokoliku i zwieńczona cynowym kapitelkiem o jońskich wolutach. Obecnie cała stolarka ma kolor biały, który z pewnością nie jest kolorem historycznym.

Przykładowe oryginalne okno

Okna poddasza mają prosta budowę. Są to małe okienka kwadratowe, szklenie jest osadzone w prostym, drewnianym ramiaku. Charakterystyczne jest, że są one zamontowane głęboko w gładzie okiennym co sprawia wrażenie braku stolarki okiennej w otworach.

Okna strefy poddasza

Okna poddasza w częściach ryzalitowych to okna drewniane, jednoszybowe, sześciokwaterowe. Stanowi prosty, cienki ramiak ze szkleniem w trzema wzdłużnymi kwaterami w górnej i trzema w dolne części

Okno poddasza trefy ryzalitowej

Okna elewacji od strony podwórza mają uproszczoną konstrukcję. Podzielone są na dolną wydłużoną część i mniejszą górną. Listwa ślepienna bez profilowania, schowana, montowana na stałe. Górne kwatery kwadratowe, listwa domykowa ruchoma o prostym profilu. Dolne kwatery o analogicznej konstrukcji, dodatkowo występuje podział skrzydła centralnie, horyzontalnie umieszczonym szprosem. Obecnie okna są dość spójne ale nie jednorodne, malowane na biało.

Oryginalne okno elewacji od strony podwórza

Stolarka drzwiowa istniejąca w obiekcie ma charakter historyczny. Z okresu przebudowy pochodzą drzwi wejściowe elewacji wschodniej i południowej oraz wrota prześwitu bramowego w południowo-zachodnim narożniku. Pozostałe drzwi są prawdopodobnie wtórne lecz nie współczesne.

Najbardziej dekoracyjne są drzwi wejściowe skrzydeł głównych (fot poniżej). Są to drzwi drewniane, dwuskrzydłowe przeszklone z nadświetlem. Nadświetle jest podzielone na dwie

kwatery w kształcie stojącego prostokąta. W wewnętrznej części kwater umieszczono szklenie podzielone szprosami w krzyż z równoramiennym rombem w środku. Narożniki szklenia są ścięte w taki sposób że szklenie przedstawia kształt ośmioboku. W powstałych przestrzeniach ramiaka dekoracja z małego wklęsłego kwadracika z dwoma trójkątami. Listwa dzieląca kwatery w formie naprzemiennie ułożonych prostokątów wklęsłych i wypukłych. Profil ślamienny wypukły z dekoracją w postaci naprzemiennie ułożonych kwadracików wklęsłych i wypukłych. Skrzydła dzielona 2/3 do 1/3 z czego 2/3 zajmuje w górnej części szklenie w prostokątnej formie umieszczone w ramiaku. Szklenie zabezpieczone okratowaniem z geometrycznie przenikających się kształtów kwadratu i trzymających je prostych prętów. W dolnej części płycina drzwi dekorowana jest puncowana blachą z wypukłym owalem pośrodku. W narożnikach dodatkowo ozdobne kwadraciki. Listwa domykowa analogiczna do listwy nadświetla. Dodatkowo drzwi elewacji południowej zabezpieczone są w strefie naświetla zewnętrzną kratą z płaskowników ułożonych w romby przecięte pionowymi listwami. Drzwi malowane obecnie w odcieniach brązu

Drzwi wejściowe: elewacja wschodnia

elewacja południowa

Drzwi prześwitu bramowego od strony frontowej są drewniane dwuskrzydłowe z nadświetlem. Nadświetle szkolone, szklenie montowane w prostym ramiaku dzielonym piopnowymi szprosami na cztery kwatery. Listwa sienienna profilowana. Skrzydła dzielone w proporcji $\frac{1}{4}$ do $\frac{3}{4}$ z czego $\frac{1}{4}$ zajmuje okratowana płycina. Pierwotnie prawdopodobnie było to szklenie. Okratowanie w formie ukośnej, krzyżowej plecionki. Poniżej drzwi w konstrukcji ramowo-płycinowej z dziesięcioma kwadratowymi kwaterkami rozmieszczonymi w dwóch rzędach na każdym skrzydle. Na dole szerokie listwy cokołowe. Listwa domykowa prosta, niekompletna, wtórna. Stalarka obecnie malowana na kolor brązowy.

Drzwi prześwitu bramnego elewacji południowej

Drzwi prześwitu od strony podwórza mają inną formę niż od frontu. Są to drzwi drewniane, dwuskrzydłowe z nadświetlem. Nadświetle w formie dwóch kwadratów w kształcie leżącego prostokąta z podziałem na połowy szprosem. Listwa środkowa grubsza z cokołikiem. Obecnie nadświetle wypełnione wtórną płytą, pierwotnie - szkleniem. Profil sienienny gruby, profilowany.

Skrzydła bez przeszkleń w konstrukcji ramowo płycinowej. Trzy płyciny, z czego górna jest wąskim leżącym prostokątem, środkowa największa prostokątem stojącym a dolna średnia z wystającym diamentowym dekokrem. Drzwi obecnie malowane na ciepły, jasny brąz.

Drzwi prześwitu bramonewego od strony podwórza

Drzwi umieszczone centralnie w ścianie zachodniej skrzydła wschodniego to stolarka o charakterze wtórnym. Drzwi dwuskrzydłowe, drewniane szklone. Górna część drzwi (nieco ponad połowa skrzydeł) jest szklona w osiem kwater. Dolna część z płyciną we wklęsłym ramiaku. Obecnie malowane na brązowo.

Drzwi ramowo-płycinowe podzielone na dwie strefy. W górnej cztery symetrycznie rozmieszczone płyciny o wzdłużnym kształcie, w dolnej płyciny z poprzecznym deskowaniem. Obecnie malowane na brązowo.

Drzwi w skrzydle wschodnim w ścianie zachodniej

drzwi do klatek schodowych

Ważnym elementem zdobiącym elewację są zachowane elementy metalowe.

Kraty stalowe w oknach mają charakterystyczny kształt, nawiązujący do wyglądu elewacji. Pierwotnie kraty znajdowały się we wszystkich oknach parteru od strony ul. Sienkiewicza i Moniuszki. Obecnie zostały częściowo usunięte lub przeniesione. Kraty z dość grubych kątowników stalowych ułożonych w pionowe prętowanie. W dolnej i górnej części krata zdobiona motywem geometrycznej plecionki z prostokątów i łączących je poprzeczek.

Krata w oknie ryzalitu, parter

W strefie podwórza na południowej ścianie skrzydła północnego w partii cokołowej znajduje się ujęcie wody – źródło – o dekoracyjnej formie. Jest to mała, żeliwna apsyda z muszlowym zwieńczeniem i misą cementową ze stalowym wypełnieniem. Kran wtórny. Pierwotnie dookoła źródła istniała opaska lub profil osadzony na istniejących cokolikach.

W różnych punktach elewacji frontowej i od strony podwórza zachowały się dolne fragmenty żeliwnych rur spustowych.

IV. BADANIA KONSERWATORSKIE

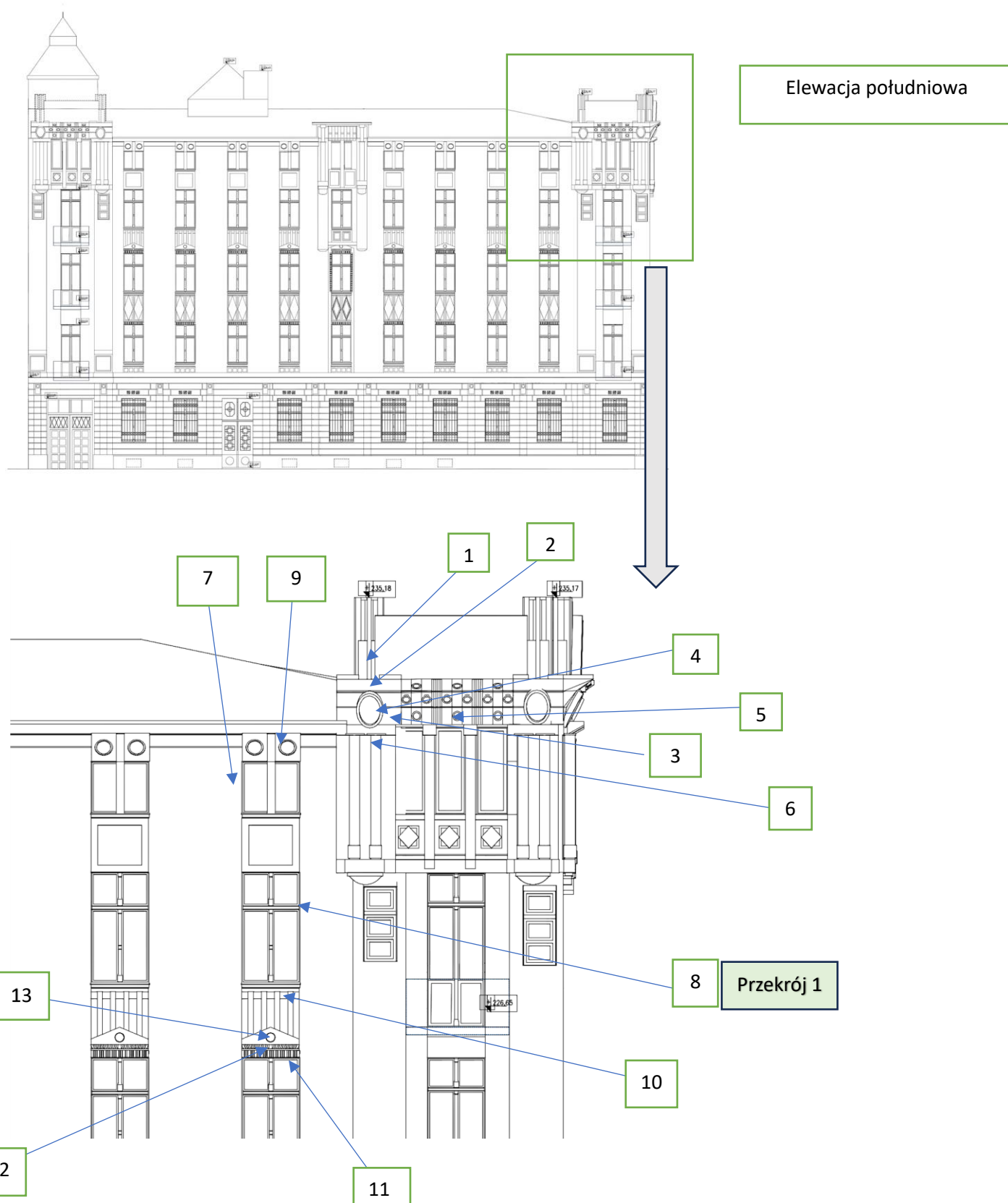
4.1. METODYKA BADAŃ

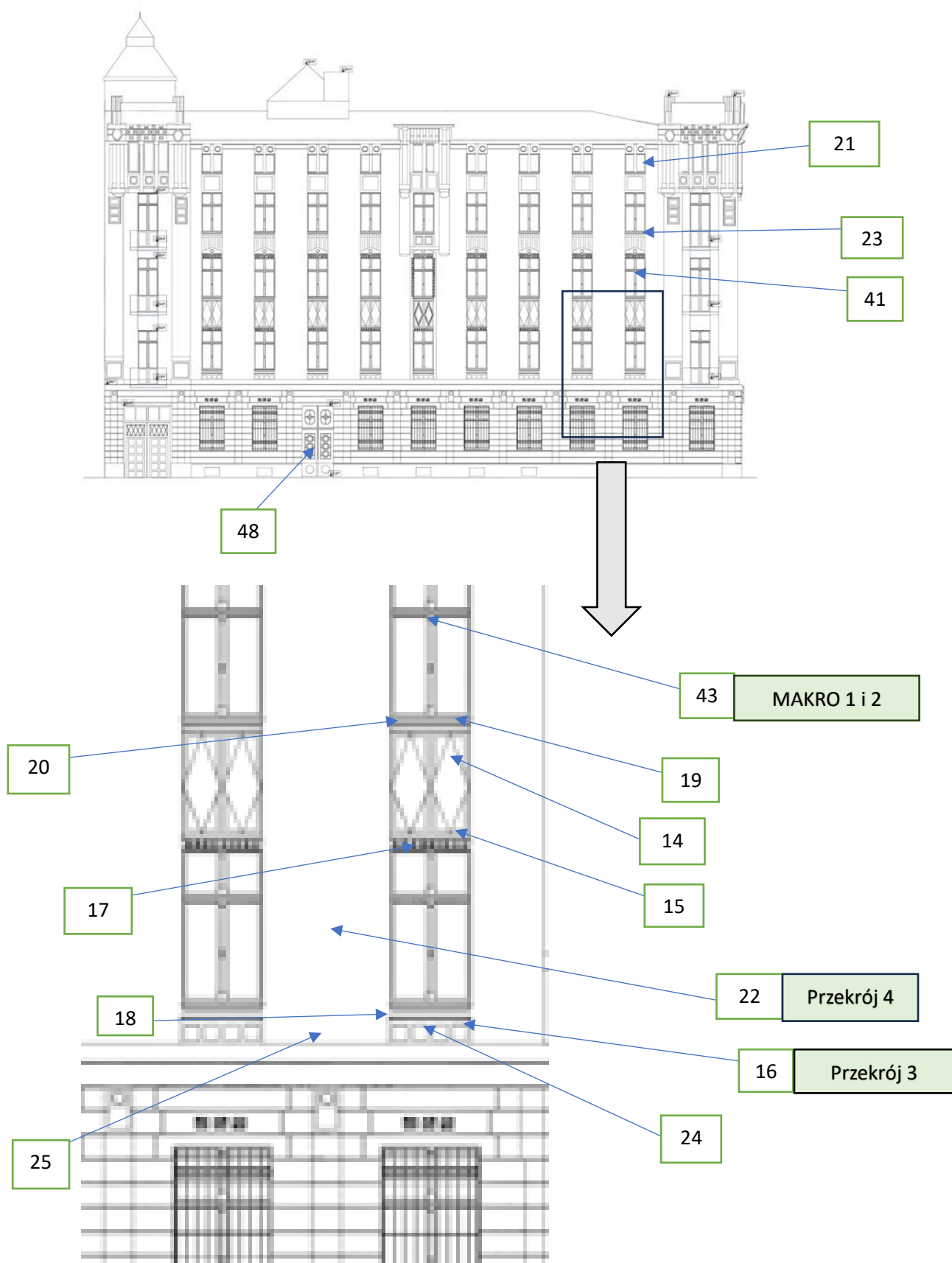
Badania stratygraficzne zostały poprzedzone wnikliwymi oględzinami, szczególną uwagę zwracając na miejsca ubytków, gdzie nastąpiło odspojenie od podłoża, rozwarstwienie, spękanie z uwidocznieniem przekroju nawarstwień technologicznych. Następnie w wybranych miejscach wykonano odkucia sondażowe - odsłony układu opracowań tynkarsko-malarskich.

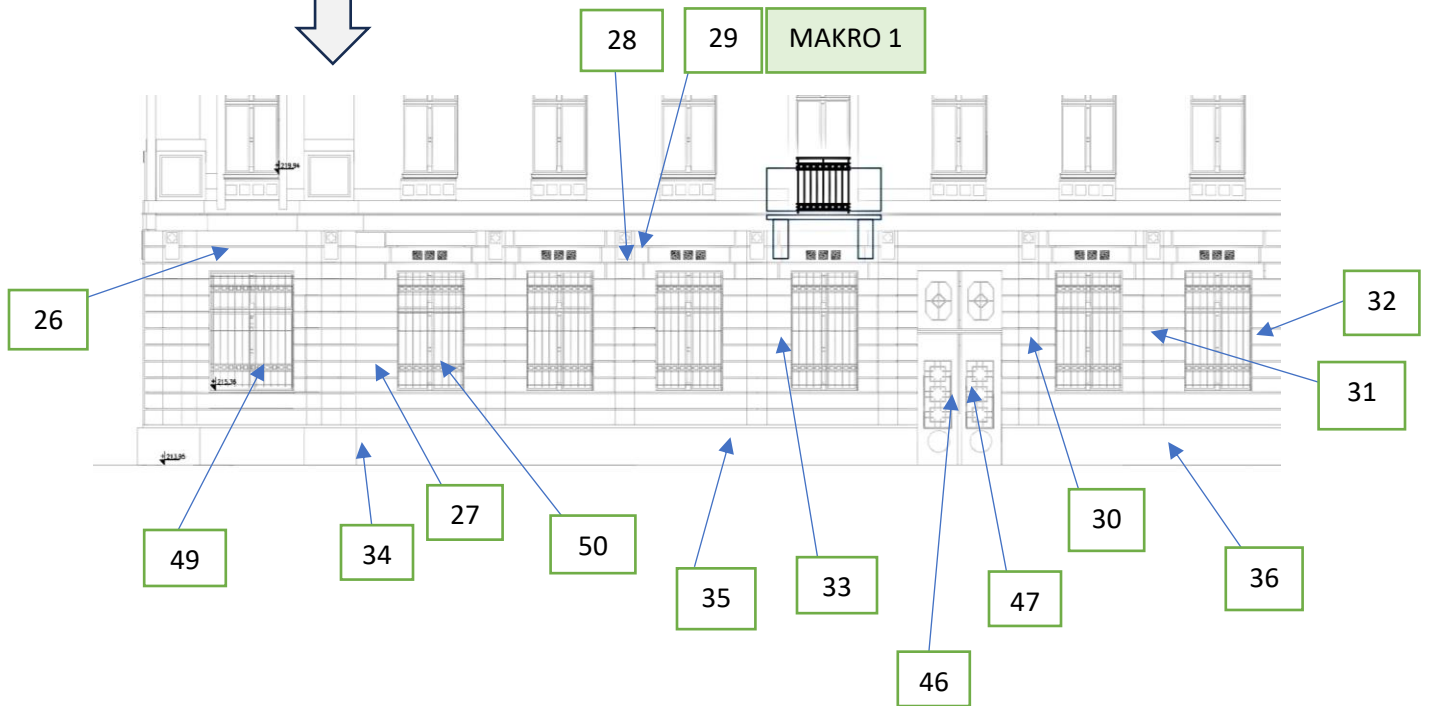
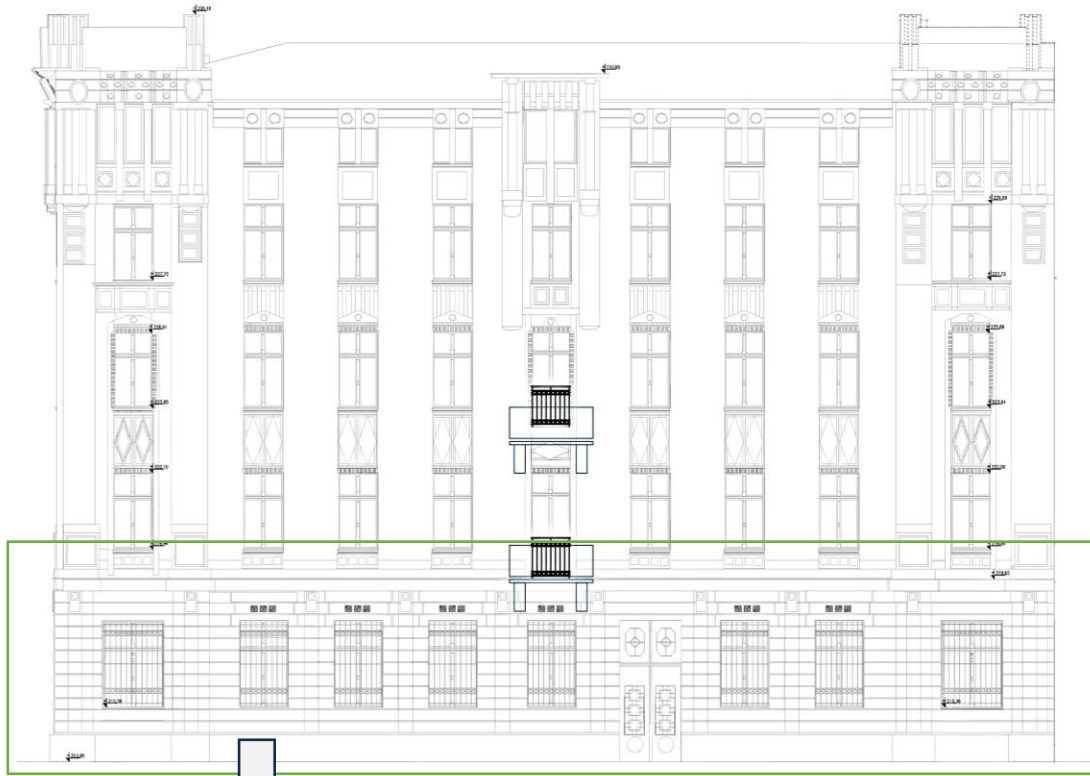
Badania nawarstwień zostały uzupełnione poprzez analizę mikroskopową pobranych próbek. Zostały wyseparowane przekroje, poddane analizie i sfotografowane (makrofotografie próbek i naszlifów). Wyniki przedstawiono w formie fotografii z tabelami rozkładu stratygraficznego oraz opatrzone podsumowaniem określającym technikę oryginału oraz rodzaje nawarstwień w formie opisowej w punkcie 4.4. – WNIOSKI Z BADAŃ. Analizę mikroskopową wypreparowanych próbek wykonano przy użyciu aparatury Delta Optical – mikroskop stereoskopowy wraz z kamerą DLT-Cam PRO w świetle VIS. Dodatkowo w celu oceny występującego w próbkach spoiwa wykonano reakcje spieniania wybranych próbek 2-molowym HCl (roztwór mianowany) dla sproszkowanego materiału badawczego

4.2. BADANIA STRATYGRAFICZNE I ANALIZA MIKROSKOPOWA

Miejsce wykonania odkrywek i pobrania próbek do badań mikroskopowych

WYPRAWY TYNKARSKIE

ELEWACJE FRONTOWE

Odkrywka nr 1

Relikty pierwotnego
opracowania malarskiego –
kolor ugrowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 2

Pierwotna warstwa
malarska

Pierwotny detal - motyw fali

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 3

Podkładowy
tynk pierwotny

Tynk
nawierzchniowy
pierwotny

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny podkładowy	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 4

Podkładowy tynk
pierwotny

Tynk nawierzchniowy
pierwotny

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 5

Pierwotny tynk podkładowy

Pierwotna warstwa malarska -
ugier

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 6

Pierwotny tynk podkładowy

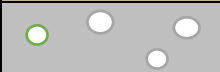

Pierwotny tynk nawierzchniowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Pierwotny tynk
nawierzchniowy

Pierwotny tynk
podkładowy

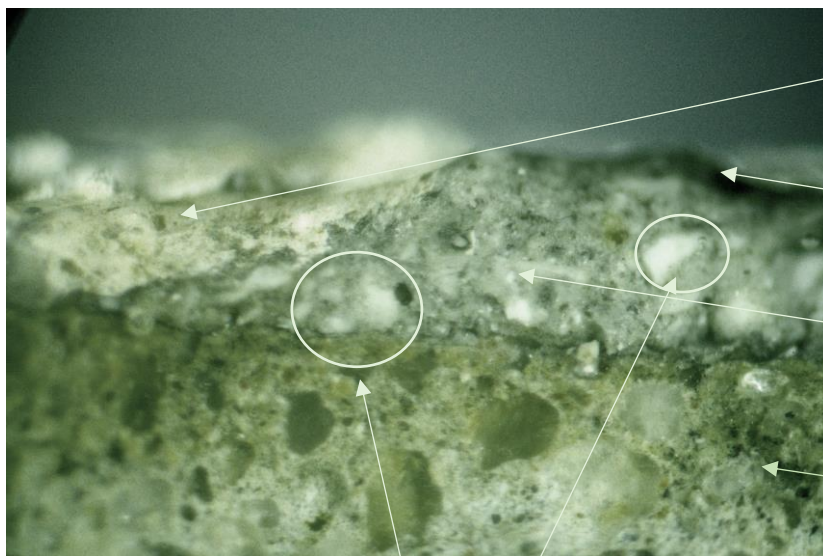
Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 8

Miejsce pobrania próbki
do badań
mikroskopowych

Przekrój nr 1

Warstwa malarska o kremowym
kolorze

Tynk wtórny typu baranek

Tynk z mikią

Tynk podkładowy

Ziarna miki

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 9

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 10

Pierwotny podkładowy
tynk

Pierwotny tynk
nawierzchniowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 12

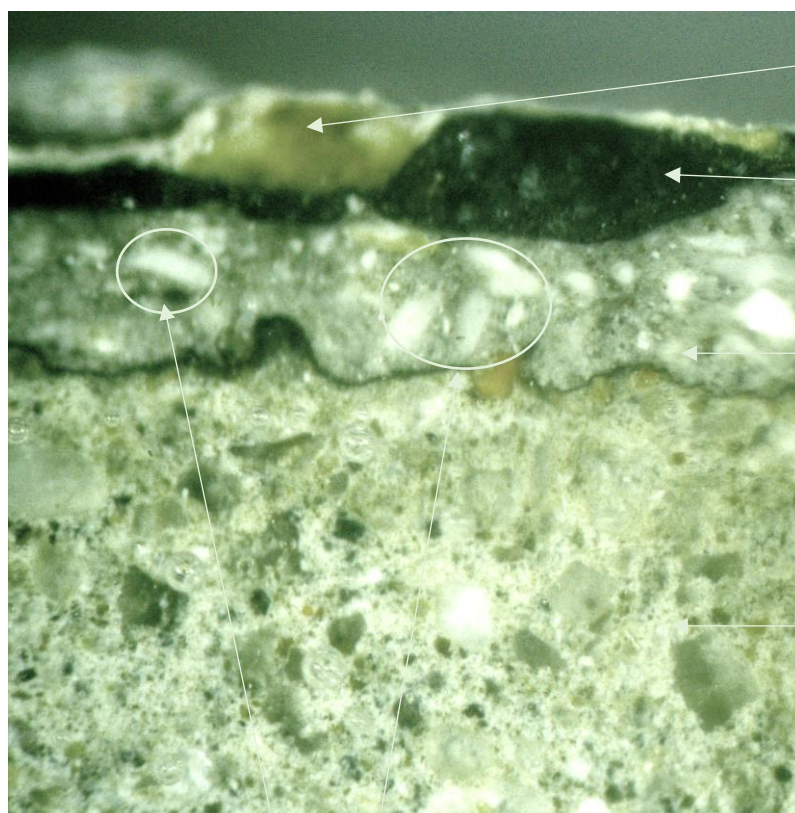
Widoczne ziarno miki

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 13

Przekrój nr 2

Pierwotny tynk
podkładowy

Pierwotny tynk
nawierzchniowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 15

Pierwotny tynk
podkładowy

Pierwotny tynk
nawierzchniowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 16

Miejsce pobrania próbki do
analizy mikroskopowej

Przekrój nr 3

Warstwa malarska w kolorze
kremowym

Tynk wtórny typu baranek

Tynk z miką

Tynk podkładowy

Odkrywa nr 17

Szara warstwa
malarska

Pokost lniany

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Odlew gipsowy	1910	----	I
2		Pokost lniany	1910	0,1 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze szarym	1910	0,2 mm	
4		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
5		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 18

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Pierwotna warstwa malarska w kolorze ugrowym

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Pierwotna warstwa
malarska w kolorze
ugrowym

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska – spoiwo pp. cementowe	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

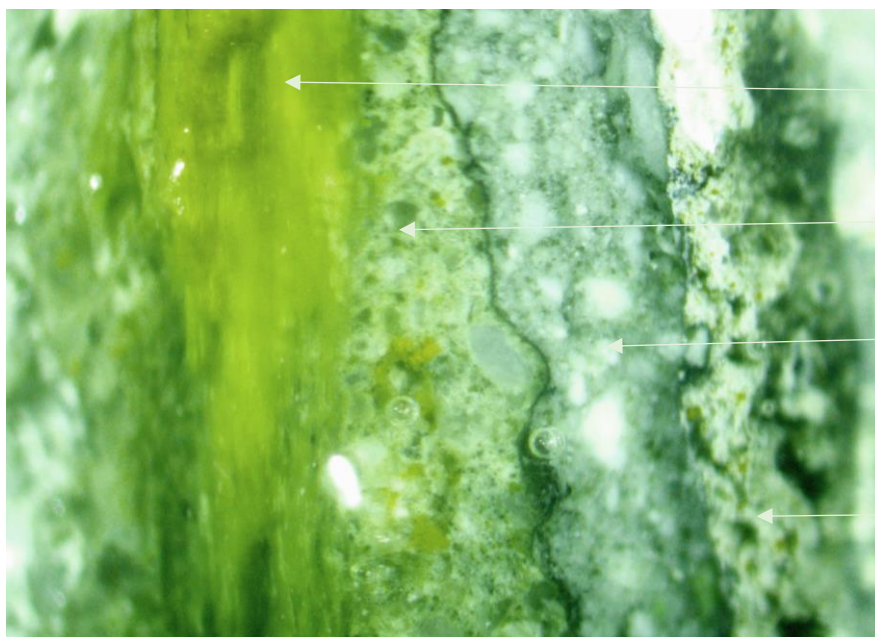
Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 22

Miejsce pobrania próbki
do analizy mikroskopowej

Przekrój nr 4

Drewno

Tynk podkładowy

Tynk z miką

Warstwa malarska w
kolorze kremowym

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno (fragment rusztowania)	1889		I
2		Tynk wapienny	1886	----	
3		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
4		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
5		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

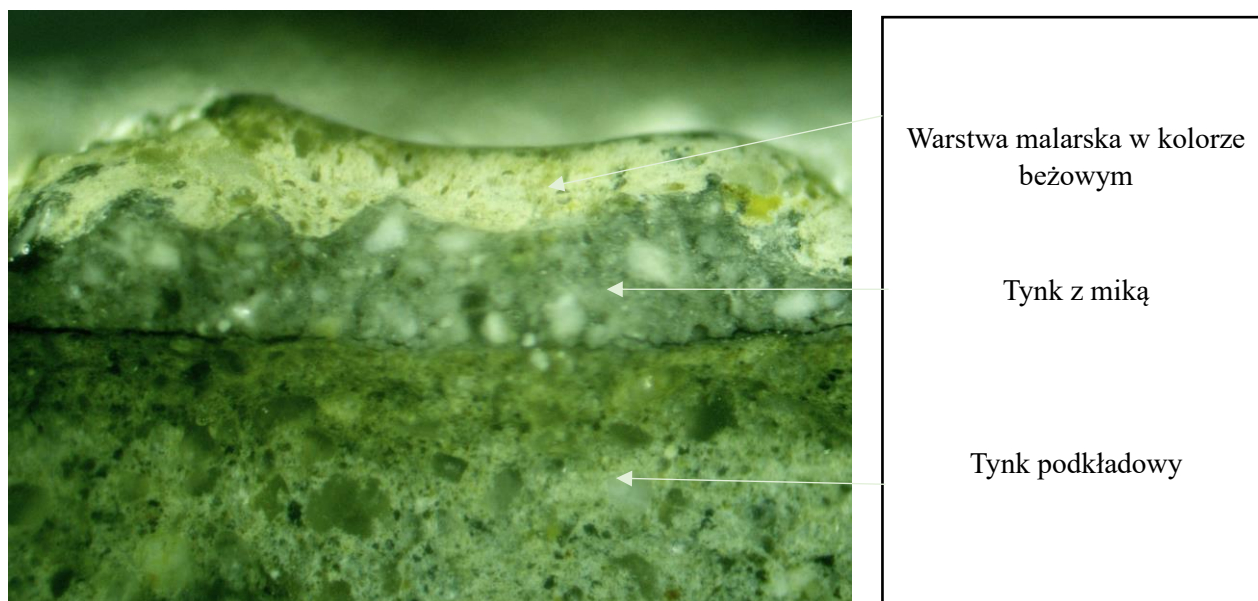
Odkrywka nr 23

Tynk podkładowy
pierwotny

Tynk nawierzchniowy
pierwotny

Przekrój nr 5

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 25

Tynk podkładowy

Tynk nawierzchniowy z miką

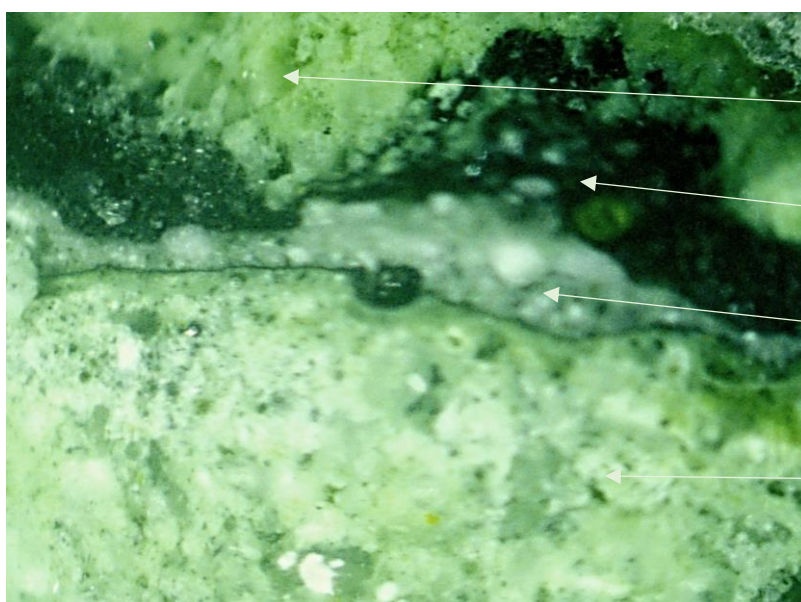
Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Pierwotny tynk
nawierzchniowy

Pierwotny
podkładowy tynk

Cegła

Warstwa malarska w kolorze
beżowym

Tynk wtórny typu nakropiek

Tynk z miką

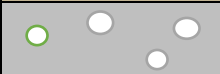

Tynk podkładowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 27

Tynk nawierzchniowy pierwotny

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

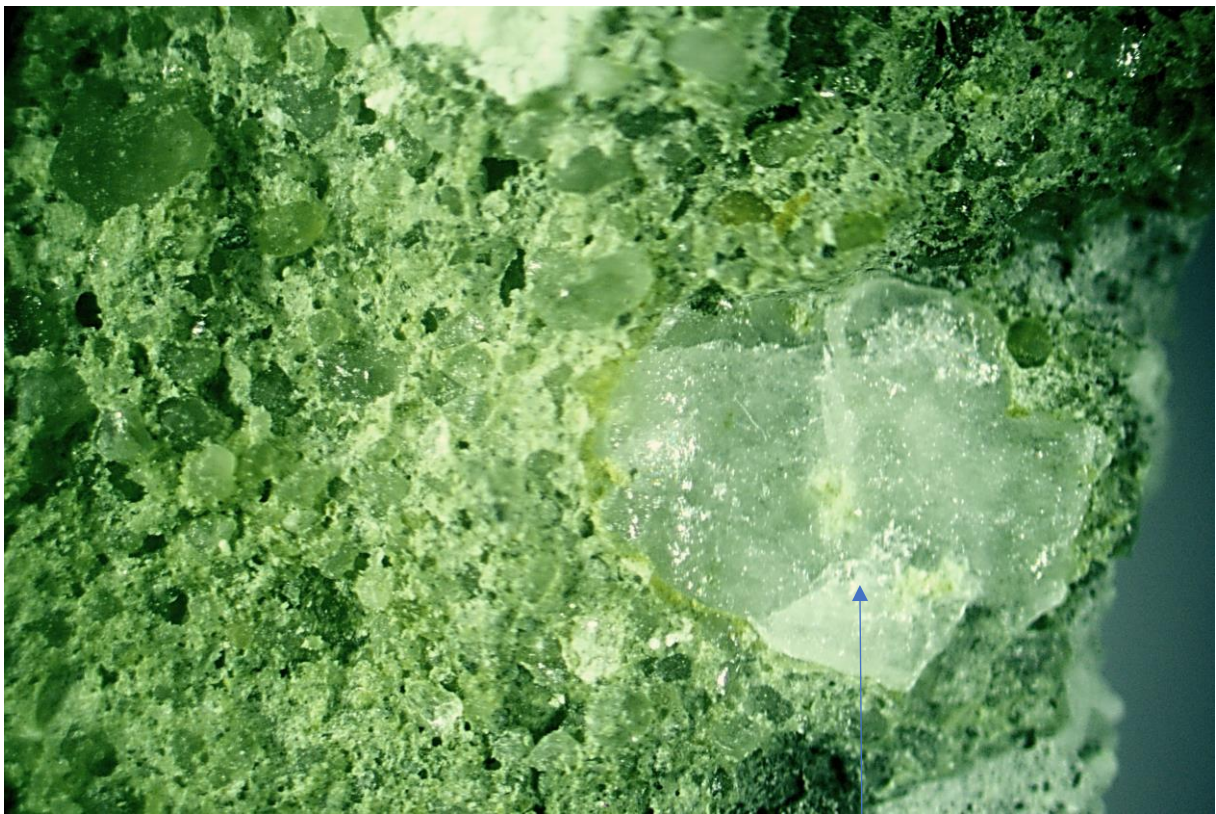
Odkrywki nr 28 i 29

Widoczne ziarna miki

Makrofotografia nr 1

Kryształ miki

Odkrywka nr 30

Tynk wtórny typu
baranek

Tynk nawierzchniowy
z miką

Tynk podkładowy

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 31

Tynk podkładowy
pierwotny

Tynk pierwotny
nawierzchniowy z miką

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 32

Tynk nawierzchniowy,
pierwotny z miką

Tynk podkładowy
pierwotny

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 33

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku typu baranek – spoiwo cementowo-wapienne	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywki nr 34,35,36

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienny podkładowy	1910	----	I
2		Tynk wapienno-cementowy z okruchami miki - rowkowany	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku cementowego	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II

ELEWACJE OD STRONY PODWÓRZA – ściana południowa północnego skrzydła

Odkrywka nr 37

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienno- cementowy	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku – cinak szlichta cementowo-wapienna	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 38

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienno- cementowy	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku – cinak szlichta cementowo-wapienna	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

Odkrywka nr 39 i 40

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Tynk wapienno- cementowy	1910	----	I
2		Ugrowa warstwa malarska	1910	0,2 mm	
3		Wtórna warstwa tynku – cinak szlichta cementowo-wapienna	II poł XX w	0,2-0,4 mm	II
4		Warstwa malarska kremowa – spoiwo dyspersyjne	II poł XX w.	0,2 mm	

STOLARKA OKIENNA

Odkrywka nr 41

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze jasno-żółtym – spoiwo olejne	1910	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV

Odkrywka nr 42

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze jasnożółtym – spoiwo olejne	1910	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV

Odkrywka nr 43

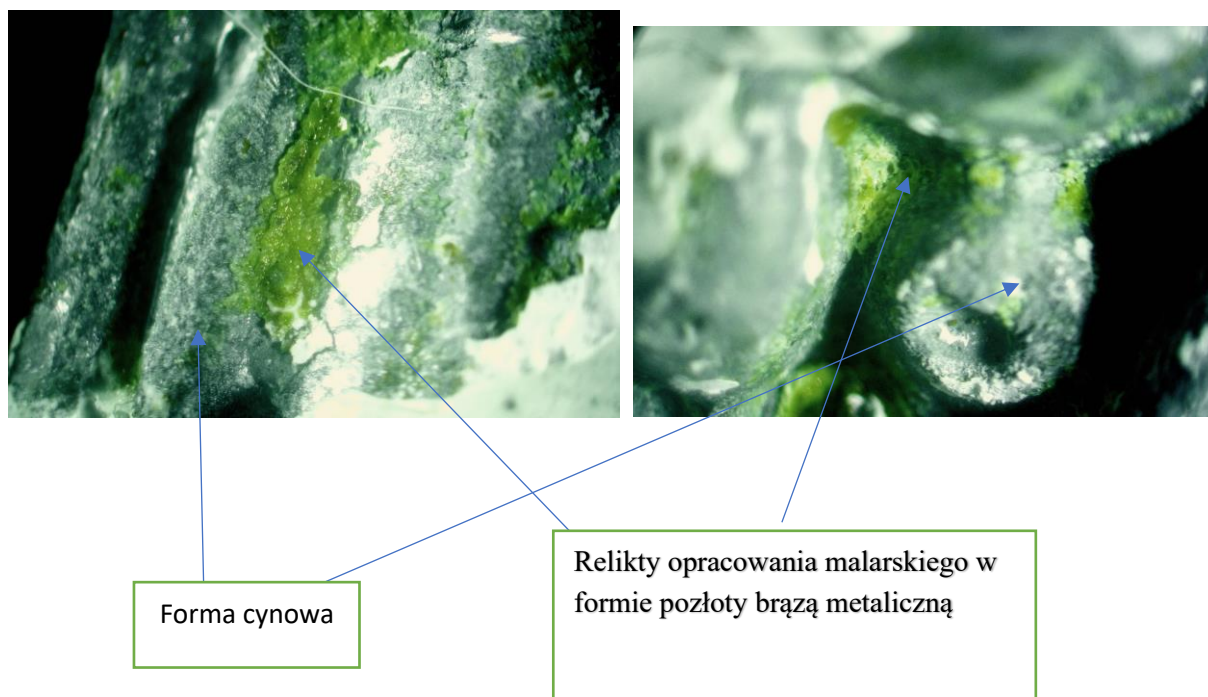
Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze jasno-żółtym – spoiwo olejne	I poł. XX w.	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł. XX w.	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł. XX w.	0,2 mm	IV

Odkrywką nr 44 - kapitelek z listwy domykowej stolarki okiennej stolarki okiennej

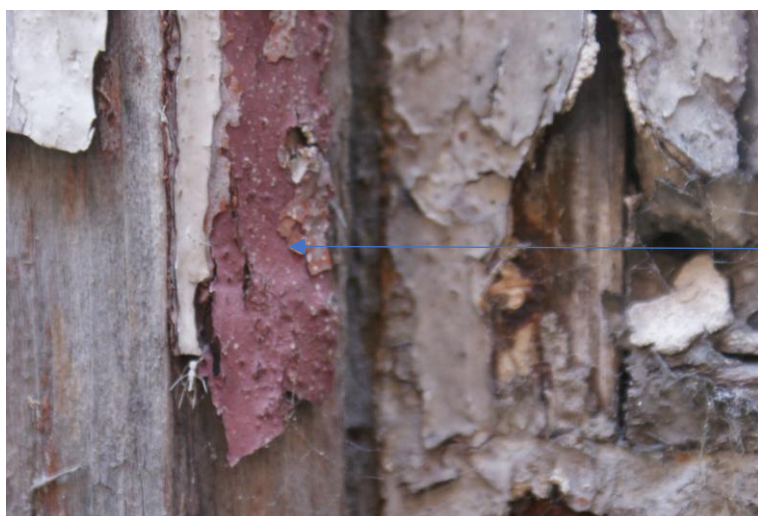
Relikty opracowania malarskiego w formie pozłoty brązu mineralną

Makrofotografia nr 2 i 3

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Blacha cynowa	1910	----	I
2		Warstwa malarska -brąz mineralna w żywicy	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze jasnougrowym – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV

Odkrywka nr 45 – stolarka od strony podwórza

Pierwotna warstwa
malarska - czerwony
brąz

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
4		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w	0,2 mm	II
5		Warstwa malarska w kolorze białym – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	III

STOLARKA DRZIOWA

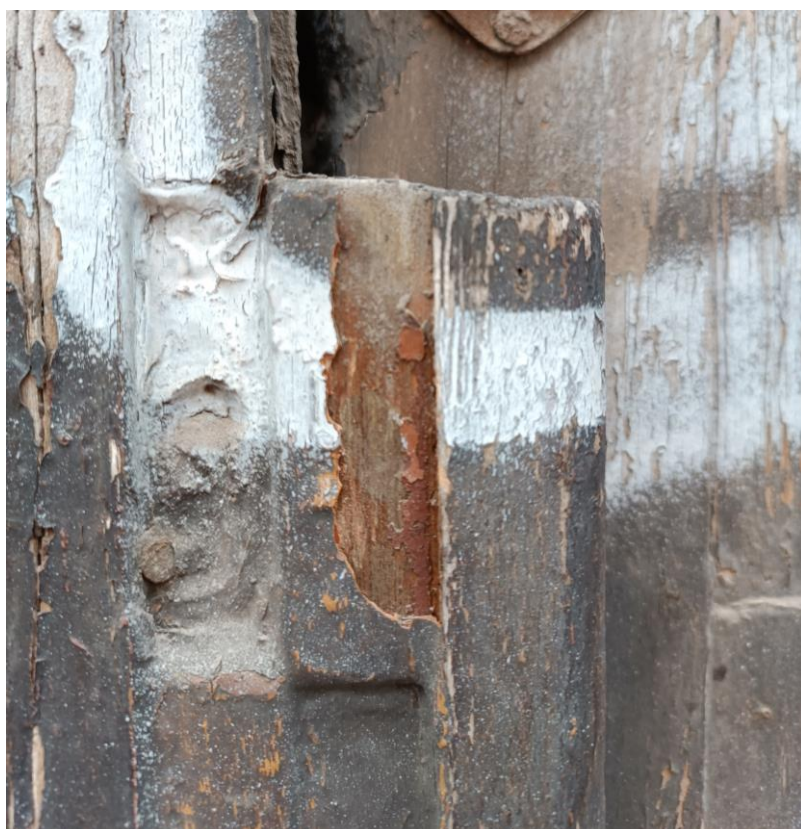
Odkrywka nr 46

Pierwotna warstwa malarska -
czerwony brąz

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze chłodnej sznycy – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze ciemno-zielonym – spoiwo olejne	1910	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze jasnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV
6		Warstwa malarska w kolorze ciemnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	V

Odkrywka nr 47

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze chłodnej sznycy – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze ciemnoniebieskim – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze jasnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV
6		Warstwa malarska w kolorze ciemnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	V

Odkrywka nr 48

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Drewno konstrukcyjne	1910	----	I
2		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze chłodnej sznycy – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	II
4		Warstwa malarska w kolorze ciemnogłowym – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	III
5		Warstwa malarska w kolorze jasnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV
6		Warstwa malarska w kolorze ciemnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	V

KRATY OKIENNE

Odkrywka nr 49 i 50

Nr warstwy	Barwa	Identyfikacja	Datowanie	Grubość	Chronologia
1		Kątownik stalowy	1910	----	I
2		Minia antykorozyjna	1910	0,2 mm	
3		Warstwa malarska w kolorze czerwono-brązowym – spoiwo olejno-żywiczne	1910	0,2 mm	
4		Warstwa malarska w kolorze chłodnej sznycy – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	II
5		Warstwa malarska w kolorze ciemnoniebieskim – spoiwo olejne	I poł XX w.	0,2 mm	III
6		Warstwa malarska w kolorze jasnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	IV
7		Warstwa malarska w kolorze ciemnego brązu – spoiwo olejne	II poł XX w.	0,2 mm	V

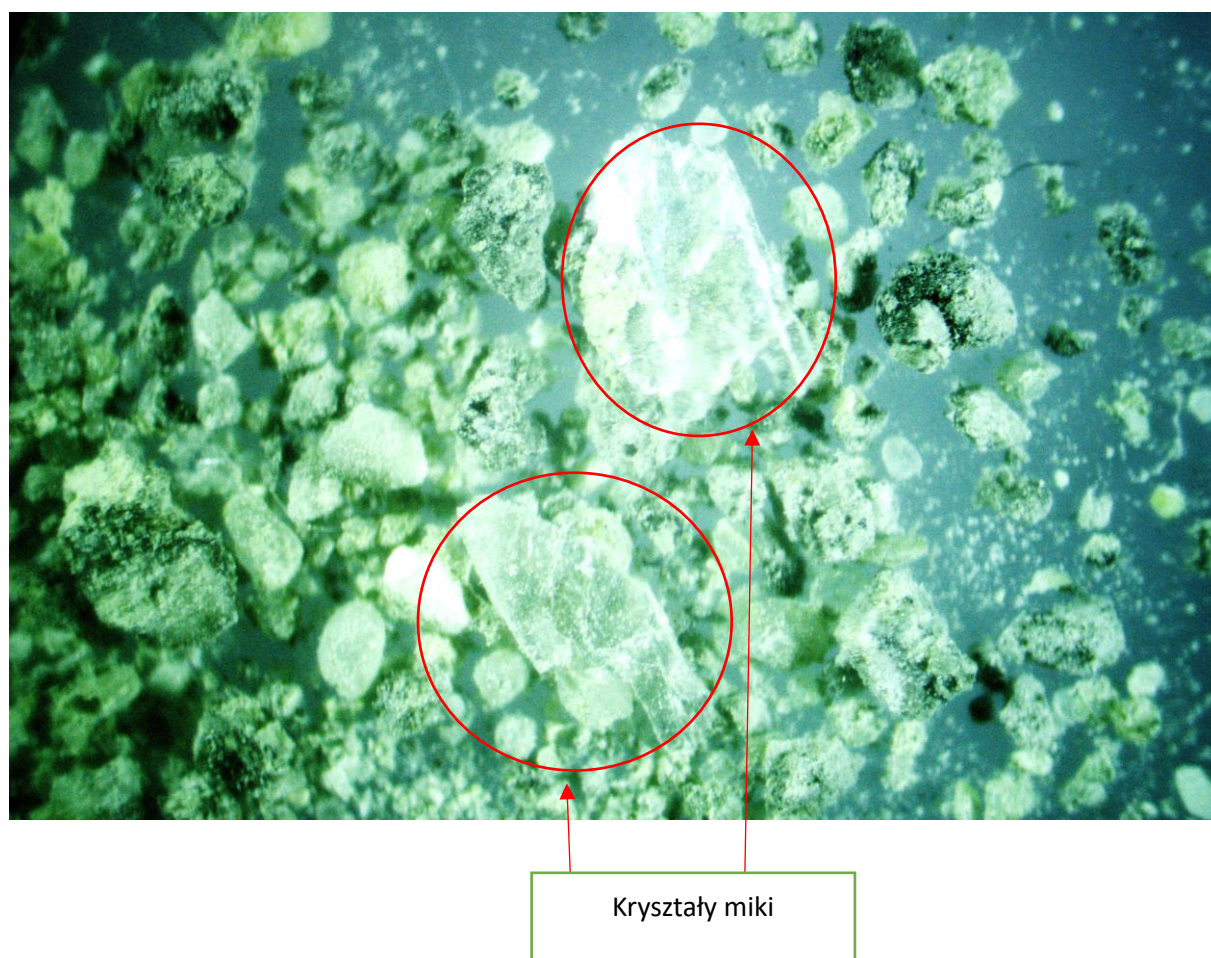
4.3. ANALIZA CHEMICZNA SKŁADU PRÓBEK

W celu ustalenia składu spoiwa w tynku oraz rodzaju wypełniacza wykonano chemiczną reakcję spieniania dla wyseparowanej próbki:

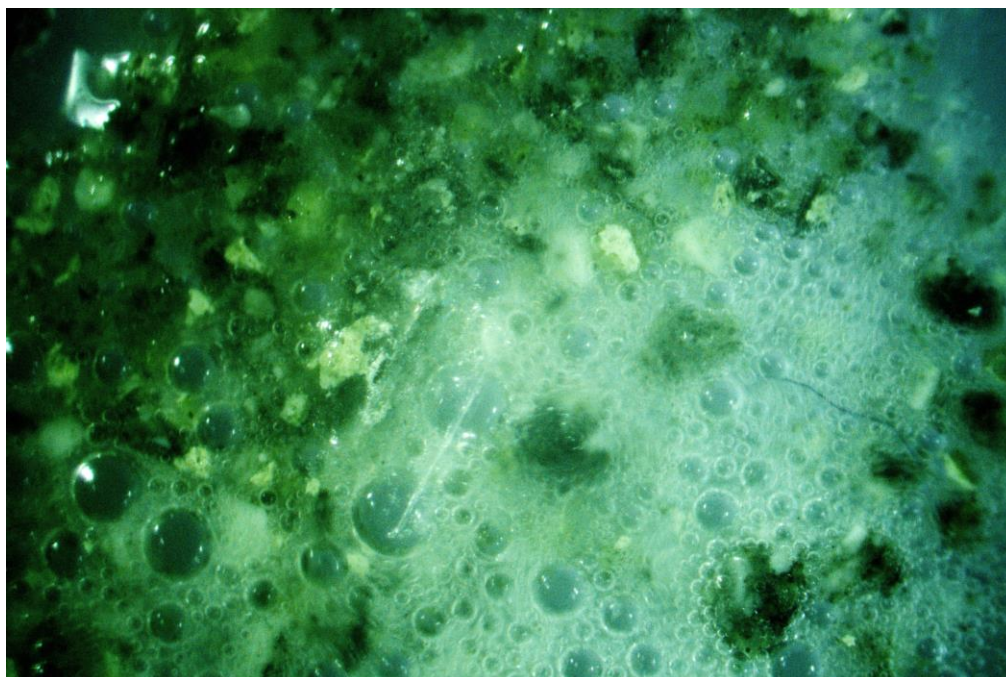
Próbka - wyseparowana z przekroju warstwa tynku szlachetnego z kryształami miki

Metodyka badania:

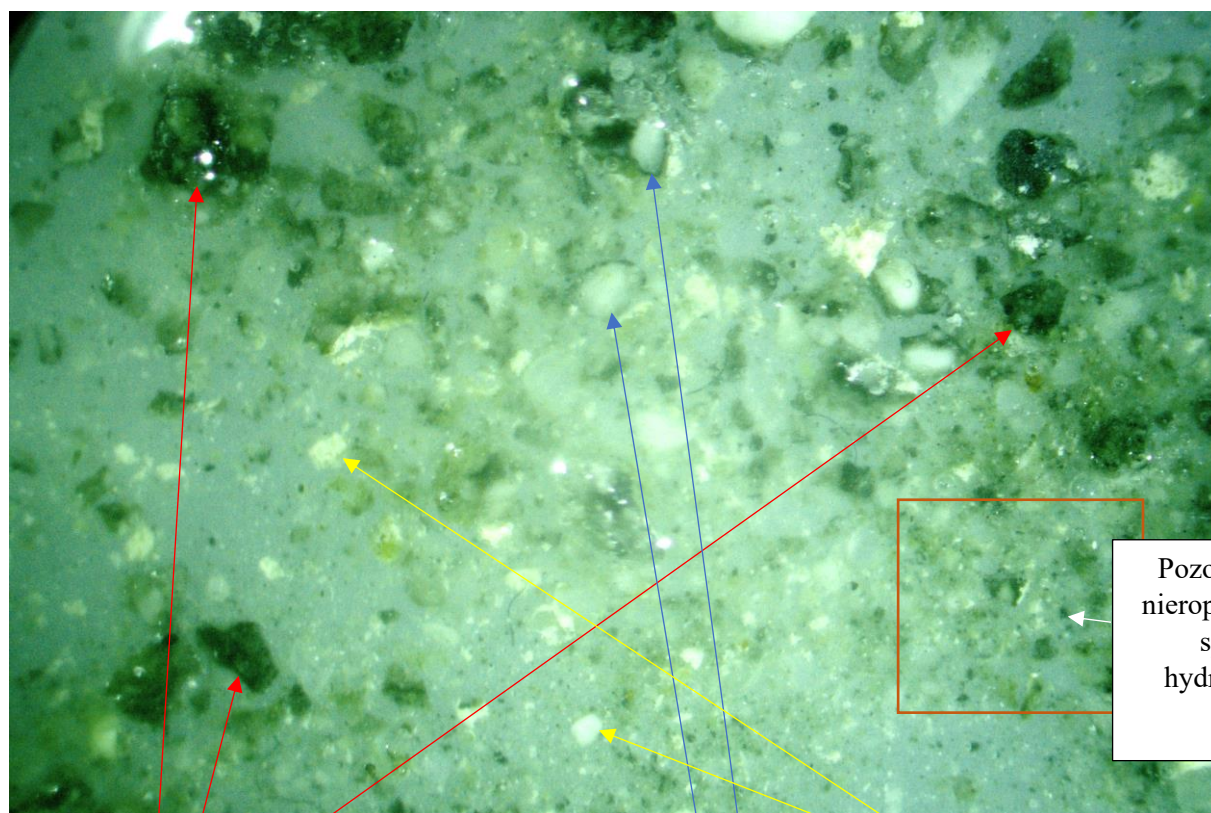
Odseparowana próbka rozdrobiniono w moździerzu laboratoryjnym, proszek umieszczono na szkiełku w świetle okulara mikroskopu. Próbce zadano 2-molowy kwas chlorowodorowy, obserwowano przebieg reakcji. Kolejno analizie poddano pozostałości po przeprowadzeniu reakcji.

Makrofotografia nr 4. Sucha próbka po sproszkowaniu

Makrofotografia nr 5. Reakcja spieniania – średnio burzliwy przebieg.

Ziarna ciemnego
(czarnego) wypełniacza

Ziarna miki

Ziarna jasnego
wypełniacza

Pozostałość po
nieropuszczonym
spoiwie
hydraulicznym

Makrofotografia nr 6. Pozostałość po reakcji spieniania.

Komentarz:

Skruszona próbka + 2 M HCl = CaCl₂ + CO₂ ↑ + kruszywo krzemianowe + dodatki hydrauliczne + mika + dodatki barwiące

Reakcja przebiegła dość spokojnie, spoiwo wapienne CaCO₃ uległo rozpuszczeniu, na szkiełku pozostały koagulatory ziaren wypełniacza sklejonych pozostałym spoiwem. Taki rodzaj reakcji świadczy o obecności w próbce zarówno spoiwa wapiennego jak i cementowego.

Wniosek: badana próbka – spoiwo wapienno-cementowe

4.4.WNIOSKI Z BADAŃ

Obecny wygląd kamienicy zawdzięczamy przebudowie wykonanej w 1910 roku. Wówczas kamienica uzyskała inny detal utrzymany w duchu geometrycznej secesji, budynek został podwyższony o jedną kondygnację, transformacji uległy otwory okienne i stolarka.

Budynek z I-wszej fazy budowy

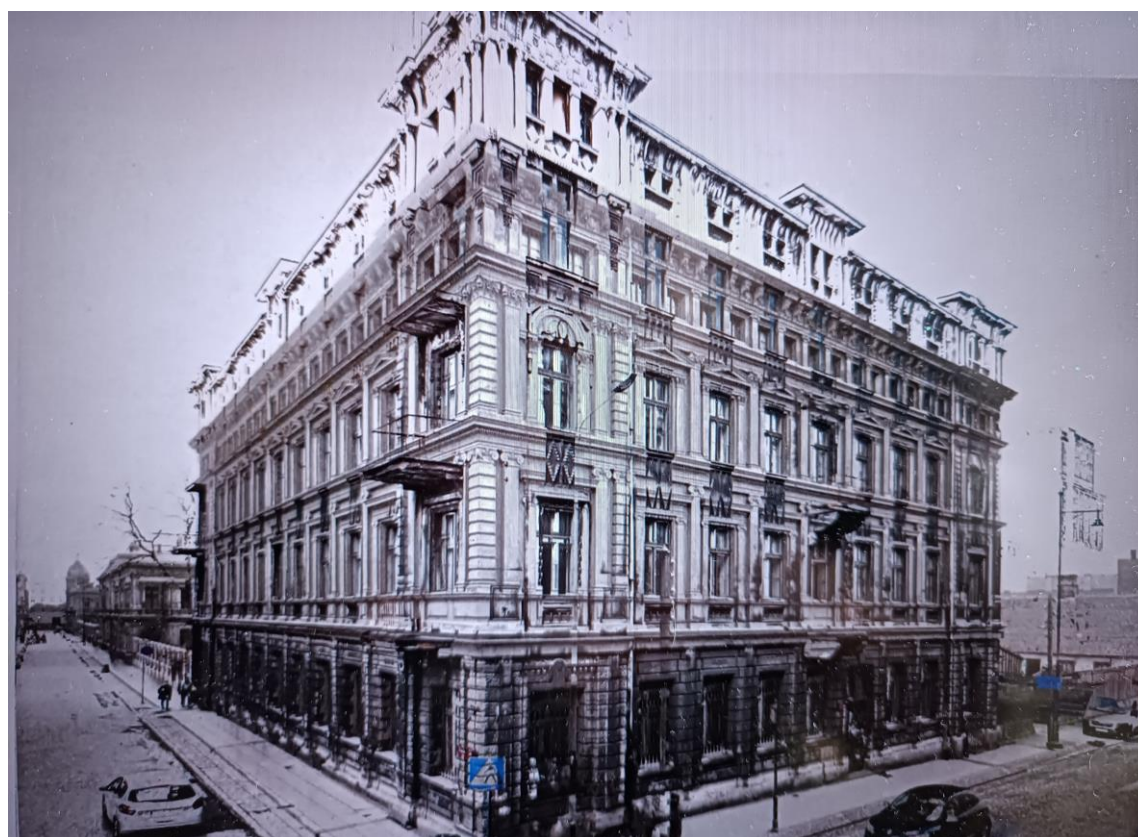
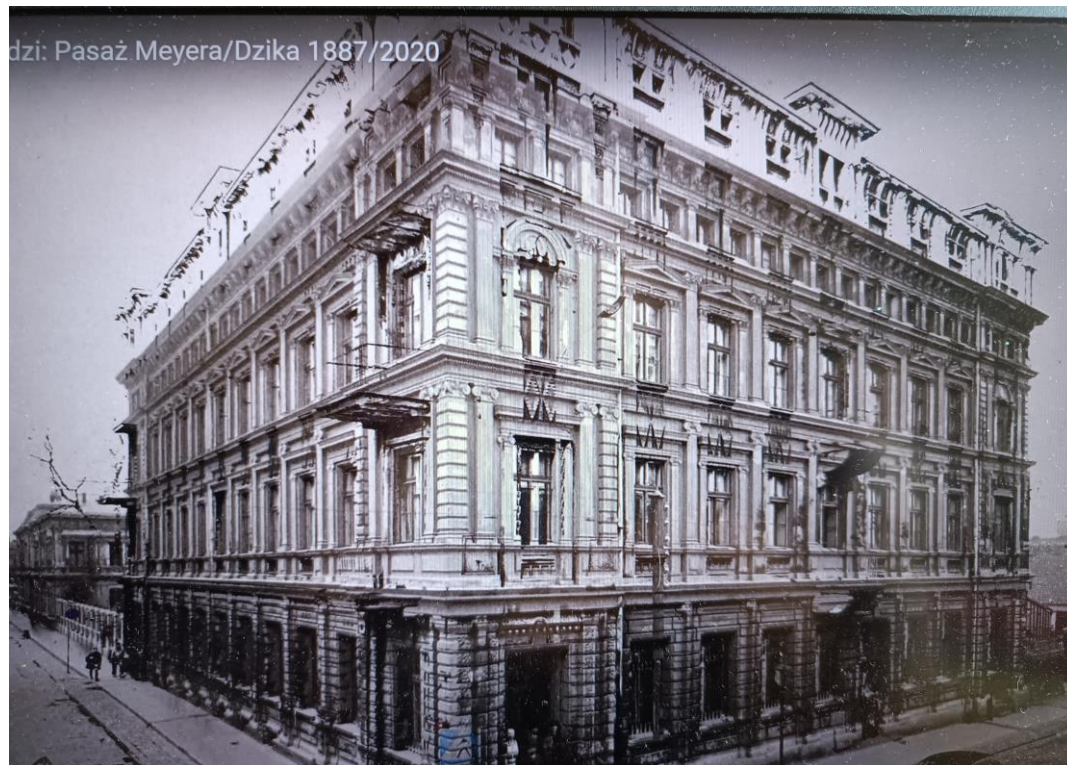
Budynek wzniesiony z cegły i tynkowany w stylu nawiązujący do renesansowych włoskich pałaców. Posiadał prostopadłościenną bryłę. Elewacje frontowe usytuowane były przodem do ulicy Sienkiewicza i Moniuszki. Pierwotne założenia o pokryciu budynku dachem dwuspadowym nie spełniły się o ostatecznie budynek uzyskał dach płaski, pulpitowy. Budynek miał trzy pietra i półpiętro poddasza. Osadzony był na niskim cokole, każde piętro oddzielone było wystającym gzymsem międzykondygnacyjnym. Ona oddzielone były pilastrami z jońskimi głowicami, mniejsze analogiczne pilastry flankowały także okna. Wśród dekoracji pojawiają się liczne elementy antykizujące jak tympanony nadokienne, arkadowe zwieńczenia okien , boniowania w strefie narożnikowej. Z uwagi na znaczącą przebudowę budynku nie sposób określić pierwotnej technologii jego wykonania. Można jednak domniemywać że powszechne wówczas w użyciu tynki wapienne zastosowane były również i tu. Detal był prawdopodobnie ciągniony z narzutu a w formach bardziej skompilowanych jak jońskie kapitele - gipsowy. Kolorystykę pierwotnego budynku można ustalić jedynie na podstawie fotografii archiwalnych, należy jednak pamiętać że pocztówki i fotografie z początku XX wieku były często retuszowane farbami akwarelowymi i mogą nieść pewną dozę interpretacji artysty fotografa. Na podstawie źródeł można stwierdzić, że pierwotny budynek miał kolorystykę jasną i ciepłą oscylującą w tonacji ugrów lub beży.

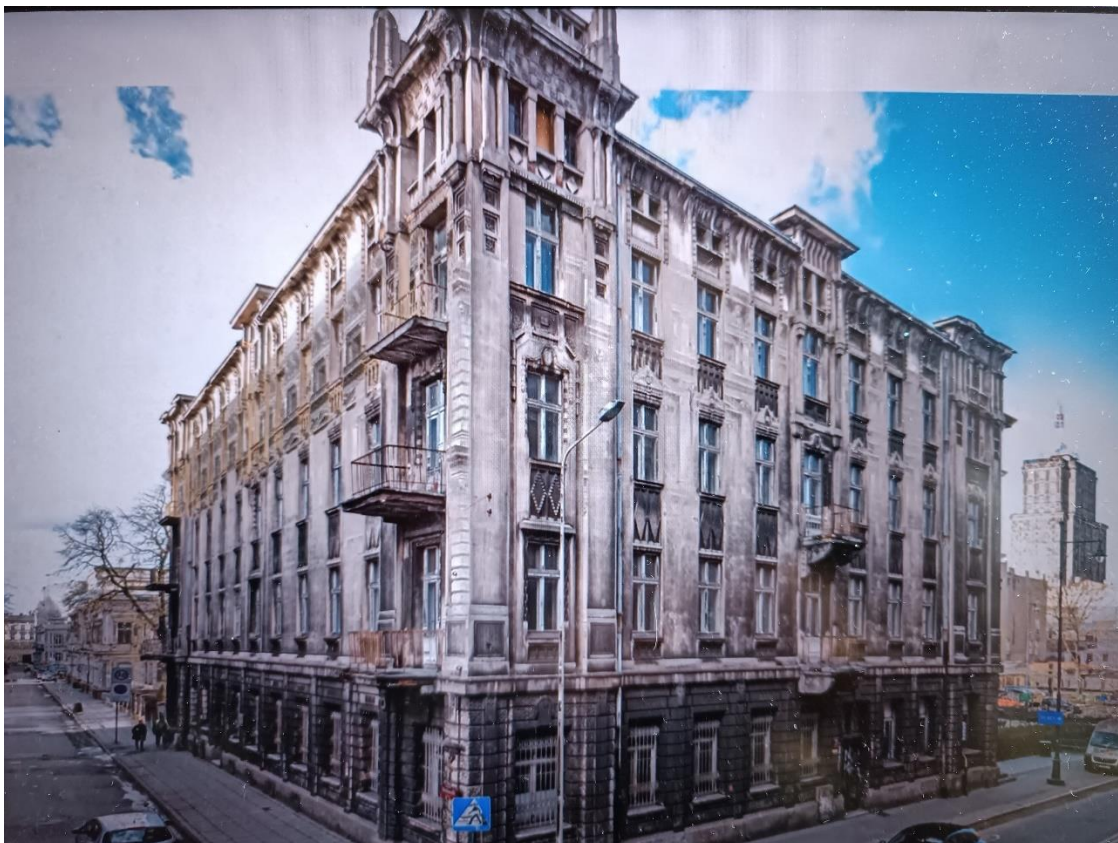
Poniżej zaprezentowano transformację budynku pierwotnego do obecnej formy. Materiały pochodzą z filmu <https://www.youtube.com/watch?v=GBoRkIRnrqU> - ReFotografie Łodzi: Pasaż Meyera/Dzika 1887/2020.

„Metamorfoza narożników dawnego pasażu Meyera z ul. Dziką (od 1888 r. Mikołajewską) czyli dzisiejszego skrzyżowania ul. Moniuszki i Sienkiewicza na podstawie zdjęć z ok. 1887 r. (autor - prawdopodobnie Elias Stummann) i zdjęć wykonanych z tego samego miejsca 13 lutego 2020 r. Metamorfoza narożników dawnego pasażu Meyera z ul. Dziką (od 1888 r. Mikołajewską) czyli dzisiejszego skrzyżowania ul. Moniuszki i Sienkiewicza na podstawie zdjęć z ok. 1887 r. (autor - prawdopodobnie Elias Stummann) i zdjęć wykonanych z tego samego miejsca 13 lutego 2020 r.”¹⁴

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=GBoRkIRnrqU>, dostęp z dnia 09.07.2023

Budynek z II-giej fazy budowy – obecny

Podczas przebudowy budynek został podwyższony o jedna kondygnację, uzyskał podkreślenie bryły przez wprowadzenie narożnych ryzalitów zwieńczonych szczytami ze sterczynami. Zlikwidowane zostały pierwotne podziały architektoniczne, przede wszystkim horyzontalne gzymsy międzykondygnacyjne. Nowy wystój podkreślał strzelistość budynku poprzez zastosowanie w polach między oknami jednolitych pilastrów nawiązujących do złotego podziału. Monumentalności bryle dodano poprzez zastosowanie wygiętego wachlarzowo gzymsu koronującego podkreślonego w.w. zwieńczeniami ryzalitów.

Technika wykonania:

Budynek wzniesiony (pierwotny) z cegły ceramicznej pełnej, łączonej zaprawą wapienną. Nadbudowa wykonana również z cegły ceramicznej, pełnej. Kolejno budynek został pokryty tynkiem podkładowym – tynk wapienno-cementowy (dodatek cementu niewielki). Warstwa podkładowa miała za zadanie wyrównanie powierzchni, zaizolowanie podłoża przed nałożeniem warstwy właściwej. Zastosowana zaprawa cementowo-wapienna, łączyła cechy zaprawy cementowej (hydrauliczność, wytrzymałość) oraz wapiennej (urabialność). Zazwyczaj składnikami takiej zaprawy były: cement, wapno (1:1), piasek, czasem nieco gliny (uwaga

ogólna: tynki z okresu międzywojennego posiadają słabszą warstwę spodnią (obrzutkę) i mocniejszą warstwę wierzchnią dekoracyjną, przez co łatwiej odspajają się od ścian, z kolei tynki z okresu powojennego posiadają mocną obrzutkę i są bardzo trwałe.)¹⁵

Kolejną warstwę stanowi tynk nawierzchniowy dekoracyjny z ziarnami miki zaliczany do grupy tzw. tynków szlachetnych. Kryształ miki wpływa na zmianę optyki tynków zapewniając niejednorodną, połyskliwą powierzchnię. Miki to grupa minerałów zaliczana do gromady krzemianów. Nazwa „mika” pochodzi od łac. *mica* (ziarno) lub *micare* (błyszczeć). Tworzą skupienia zbite, ziarniste, blaszkowe, czasami rozetowe. Tworzą kryształy wrosłe i narosłe w druzach – szczotki krystaliczne. Są giętkie, elastyczne i sprężyste.¹⁶

Tynki nałożono z rozróżnieniem faktur: w głównych polach tę – pilastry zastosowano zacieranie tynku na gładko, detal z kolei ozdobiony był tynkiem typu nakrapianego. Rozróżnienie faktur w połączeniu z migotliwością struktury stawiało celowy artystyczny efekt rozróżnienia poszczególnych powierzchni.

Nakrapianie tynków szlachetnych było popularną metodą nanoszenia, dającą charakterystyczny, bogaty efekt fakturowy. Nakrapianie zaprawy wykonywano przy użyciu miotłki, kielni, albo specjalnej maszynki. W przypadku opisywanego budynku zastosowano tynk w kolorze czystej szarości. Do mieszanki wapna, cementu i wypełniacza kwarcowego dodano dość duże ziarna miki. Prócz charakterystycznych płytek łuszczyku w strukturze tynku znajdują się jednocześnie spore zwarte granulki miki, ciemne ziarna prawdopodobnie sproszkowany węgiel lub inny pigment, białe ziarna kredy lub wapna.

Tynki gładkie wyrabiano metodą nakładania i zmywania. Tynk nawierzchniowy rzuca się na nie do końca stwardniały, dobrze zwilżony podkład. Zaprawę wyrównuje się pacą i zacierają ruchami kolistymi na tyle delikatnie by nie wyłuskiwać dodatków. Powierzchnię tynku zmywa się kilkukrotnie, pierwszy raz w dniu naniesienia zaprawy w celu usunięcia spoiwa z powierzchni tynku i odsłonięcia ziaren dekoracyjnego wypełniacza. Po wykonaniu zmywania należy docisnąć powierzchnię tynku do podkładu packą filcową dla ustabilizowania rozmytej struktury. Drugie zmywanie przeprowadza się przy użyciu rozcieńzonego kwasu (20% kwas solny, kwas octowy) celem pozbycia białego nalotu wapiennego. Kolejne myśi ma za zadanie usunięcie pozostałości kwasu z powierzchni tynków.

Tak opracowana powierzchnia budynku nie wymagała malowania i pierwotnie eksponowana była bez powłok malarskich.

¹⁵ Monika BOGDANOWSKA Bożena BOBA-DYGA Halina ROJKOWSKA- -TASAK Marcin FURTAK
Wytyczne i zalecenia ochrony tynków szlachetnych doby modernizmu

¹⁶ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Miki>

Podczas badań w kilku miejscach natrafiono na inne opracowanie detalu tj. tynk malowany w kolorze złotej ochry. Miejsca gdzie zidentyfikowano taki rodzaj opracowania nie mogą pochodzić z pierwotnego budynku, gdyż są to elementy dodane podczas przebudowy z początku XX wieku. Malowany na ugrowo detal zidentyfikowano w obrębie parapetów podokiennych oraz dekoracji szczytów ryzalitów.

Obecnie cokół pokryty jest w całości wtórna zaprawą cementową, jednak pierwotnie był pokryty szlachetnym tynkiem rowkowanym. Często w obrębie elewacji, za pomocą różnych rodzajów pac (gładkich, ząbkowanych i szorstkich), modyfikowano sposób opracowywania powierzchni wykonanych tym samym rodzajem tynku w celu uzyskania zróżnicowanych faktur. Efekty te pozwalały na podkreślenie artykulacji ściany.

Stolarka okienna pierwotna drewniana, skrzynkowa pierwotnie malowana na kolor czerwonego brązu. W górnej części listwy przymykowej i tuż pod ślemieniem umieszczono dekoracyjne konsolki/kapitelki wykonane z blachy cynowej. Podczas badań na elementach tych zidentyfikowano pozostałości pierwotnego opracowania pozłotniczego – brąz mineralna w spoiwie żywicznym o kolorze starego złota. Okucia stolarki okiennej mosiężne.

Zachowane w budynku drzwi wejściowe są elementem pochodzącym z przebudowy w 1910 roku. Pierwotnie malowane były na kolor analogiczny do stolarki okiennej – czerwony brąz.

Okratowania w oknach wykonane z kątowników stalowych pierwotnie miały kolor analogiczny do stolarki – czerwony brąz.

Często w obrębie elewacji, za pomocą różnych rodzajów pac (gładkich, ząbkowanych i szorstkich), modyfikowano sposób opracowywania powierzchni wykonanych tym samym rodzajem tynku w celu uzyskania zróżnicowanych faktur. Efekty te pozwalały na podkreślenie artykulacji ściany, np. horyzontalnych pasów okien.

V. TECHNIKA WARSTW I ELEMENTÓW WTÓRNYCH

Zasadniczo elewacja nie uległa znacznym przemianom jeśli chodzi o główne podziały, kształt bryły czy detal.

Elewacja przeszła jeden pokaźny remont podczas, którego miejscowo uzupełniono braki w detalach zaprawą cementową oraz całą elewację pokryto tynkiem maszynowym typu baranek po czym przemalowano farbą dyspersyjną na kolor kremowy farbą o spoiwie dyspersyjnym. Przemalowana została także stolarka okienna zyskując biały, niezgodny z oryginałem kolor, a także drzwi do budynku (przemalowane wielokrotnie)

Jako nawarstwienia wtórne należy wyszczególnić:

- tynki cementowe typu baranek (całość elewacji frontowej łącznie z detalem)
- dyspersyjna powłoka malarska w kolorze beżu (całość elewacji frontowej łącznie z detalem)
- dyspersyjna warstwa malarska w kolorze różu (całość elewacji od strony podwórza)
- uzupełnienia tynkiem cementowym (miejscowo)
- rury spustowe
- okna drewniane wtórne
- warstwy malarskie olejne (biele, brązy, ugry) – stolarka okienna i drzwiowa
- okna PCV (od strony podwórza, miejscowo)
- obróbki blacharskie

Jako element wtórny należy wyszczególnić wejście do budynku w ścianie północnej wraz ze schodami i dachem. Wejście ma typowo współczesny charakter – pochodzi z lat 70/80-tych kiedy w budynku funkcjonował „Pewex” i nie posiada większej wartości artystycznej. Elementem wtórnym jest także sam mural z motylem, jednakże jego wartość artystyczna i sentymentalna jest znacząca. Element ten wpisał się na stałe w panoramę miasta i należy go koniecznie zachować.

Obecne wejście do budynku

Wtórne są także poszczególne balkony elewacji południowej. Są one co prawda usytuowane w miejscach pierwotnego występowania ale konstrukcja ich została wymieniona. Płyta

balkonowa pierwotnie wykonana w stropie Kleina została wymieniona na żelbetonową (nota bene bardzo słaba jakość produktów i wykonania spowodowały znaczną degradację i korozję elementu). Brakuje także dekoracyjnych konsol podpierających widocznych na elewacji wschodniej.

Wtórny elementem są balustrady balkonowe. Obecnie mają formę prostego prętowania. Pierwotnie z całą pewnością były bardziej dekoracyjne i nawiązywały do krat okiennych.

Wtórny balkon ryzalitu zachodniego elewacji południowej

Wtórny balkon ryzalitu wschodniego elewacji południowej

Cokół budynku został w całości wtórnie pokryty zaprawa cementowa , która zasłoniła dekoracyjne ryflowanie tynku pierwotnego. Okienka piwniczne zostały zasłonięte wtórnymi, blaszanymi klapami.

Wtórny tynk na cokole

Kalpa metalowa okienka piwnicznego

Od strony podwórza okna piwniczne zostały zasłonięte daszkami z blachy falistej. Elementy te są mało estetyczne i wymagają przeprojektowania.

VI. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Główną przyczyną zniszczeń wszystkich materiałów pozostających w ekspozycji zewnętrznej są zjawiska atmosferyczne związane z działaniem wody, insolacji, wahań temperatury, mechanicznego oddziaływania wiatru, przemarzania oraz zanieczyszczenia powietrza. Ważnym czynnikiem niszczącym są sole rozpuszczalne w wodzie, do których uruchomienia potrzebna jest woda z gruntu (kapilarna) lub opadowa (inwazyjna). Często przyczyną zniszczeń, szczególnie w miastach, są wstrząsy parasejsmiczne, generowane np. przez ruch kołowy, ale też praca (ruchy) samej struktury budowlanej. Zjawiska te mogą być klasyfikowane jako fizyczne (prowadzące do uszkodzeń mechanicznych) i chemiczne (prowadzące do przemian substancji budowlanej). Z kolei zniszczenia biologiczne ujawniają się głównie w obszarach ulegającym stałemu zawilgoceniu, a więc w przyziemi, w pobliżu rynien, czy rur spustowych. Obecność ptaków bywa także częstą przyczyną zniszczeń. Osobnym czynnikiem niszczącym są działania podejmowane mniej lub bardziej intencjonalnie przez człowieka, które wpływają na powstawanie tzw. przekształceń estetyczno -plastycznych czy nawet dewastacji.¹⁷

¹⁷ Monika BOGDANOWSKA Bożena BOBA-DYGA Halina ROJKOWSKA- -TASAK Marcin FURTAK
Wytyczne i zalecenia ochrony tynków szlachetnych doby modernizmu, Renowacje i Zabytki, wersja

W przypadku opisywanego budynku głównym czynnikiem negatywnie wpływającym na jego wygląd jest niepoprawnie wykonany remont w minionych latach (prawdopodobnie lata 70-te). Wykonano wówczas całościowe pokrycie budynku wtórną warstwą tynku typu baranek oraz przemaalowano budynek na kolor kremowy. W ten sposób szlachetne tynki z połyskliwą miką zostały w całości zasłonięte inną strukturą nie mającą oparcia w historycznej stylistyce. Ponadto detal pokryty wtórnym barankiem utracił swój rysunek i charakter.

Wyprawy tynkarskie budynków charakteryzują się niezbyt dobrym stanem technicznym. Rodzaj zniszczeń uzależniony jest od miejsca występowania tynku. Założenie szczelnych szlicht spowodowało kondensację wilgoci w wewnętrznych partiach muru i osłabienie tynków pierwotnych. W zewnętrznych warunkach ekspozycyjnych wtórne warstwy malarskie o spoiwie organicznym ograniczyły możliwość swobodnej dyfuzji pary wodnej.

W warunkach atmosferycznych powstały uszkodzenia na skutek kondensacji wilgoci w warstwach zapraw. W górnej części budynku na detalu architektonicznym powstały miejscowe głębokie ubytki, spęcherzenia i spękania tynku. Zwraca uwagę degradacja struktury tynków w miejscach narażonych na bezpośrednie oddziaływanie intensywnych opadów atmosferycznych oraz w miejscach nieszczelności rur spustowych. Miejscowo występują wylugowania powierzchni tynków oraz rozwarstwienia wynikające z bezpośredniego działania wody opadowej i ujemnych temperatur w okresie zimowym. Na łączeniach detalu z powierzchniami płaskimi występują głębokie pęknięcia struktury tynków. W górnej części część detali w formie odlewów posiada pustki i grozi oderwaniem od podłoża.

Wyprawy tynkarskie utraciły walory estetyczne oraz częściowo właściwości zabezpieczające.

Budynek został wtórnie pokryty warstwą malarską emulsyjną, obecnie łuszczącą się i osypującą. Wielokrotne przemaalowanie elewacji w części parterowej farbami o spoiwie organicznym stanowiącymi szczelną powłokę spowodowało brak możliwości swobodnego oddychania tynków, a co za tym idzie odspojenie warstw farby. W przypadku budynku o mocnym zawilgoceniu użycie farb dyspersyjnych wiąże się z ciągłym niekorzystnym działaniem szczelnej powłoki na warstwy spodnie. Naprawy wykonane szczelnym tynkiem cementowym, który nie jest zalecany do obiektów historycznych ze względu na mocną nasiąkliwość i znaczącą szczelność, spowodowały dalszą destrukcję tynków.

Budynek jest powierzchniowo zanieczyszczony, a warstwy wierzchnie przepłukane. W miejscach detalu nastąpiło mocne zgromadzenie zanieczyszczeń atmosferycznych, typowych dla środowisk miejskich.

Zachowane okna pierwotne są przemalowane na kolor biały. Drewno okien jest w złym stanie. W miejscach gdzie warstwa malarska odkruszyła się drewno konstrukcji ramiaków jest mocno zwietrzałe i skorodowane.

Istniejące okratowania oryginalne są mocno skorodowane i wymagają profesjonalnej renowacji.

Ogół czynników destrukcyjnych oraz stopień degradacji wypraw tynkarskich wskazują na konieczność podjęcia prac konserwatorsko-budowlanych, które trwale wyeliminują procesy niszczące, poprawią techniczne parametry i przywrócą walory estetyczne elewacji.

VII. CEL I ZAŁOŻENIA PRAC KONSERWATORSKICH

Celem prac konserwatorskich i konserwatorsko-budowlanych jest przywrócenie elewacji pełni walorów artystycznych i ekspozycyjnych z zachowaniem historycznego charakteru budynku oraz powstrzymanie procesów destrukcyjnych wpływających na negatywne, starzeniowe zmiany w obiekcie. Ponieważ budynek został przebudowany, jako pierwotną przyjmuje się jego aranżację z 1910 roku, którą należy przeznaczyć do ekspozycji. Stanowi ona spójne i całościowe założenie utrzymane w stylu geometrycznej secesji.

Dla remontu konserwatorskiego kamienicy proponuje się przeprowadzenie działań mających na celu odzyskanie i naprawę pierwotnej substancji z przywróceniem oryginalnej kolorystyki.

W tym celu proponuje się:

- przeprowadzenie zabiegów dezynfekcyjnych
- usunięcie szlichty cementowej typu baranek wraz z wtórnymi warstwami malarskimi z elewacji budynków frontowych
- usunięcie nawarstwień malarskich i brudu z elewacji od strony podwórza

- konserwację detalu architektonicznego wraz z rekonstrukcją braków formy zgodnie z formą oryginału
- naprawę tynków lub ich wymianę w miejscach najbardziej zdegradowanych na tynki szlachetne z miką renomowanego producenta materiałów do renowacji budynków historycznych, dobór odpowiedniego produktu na podstawie zbadanego składu tynków pierwotnych – elewacja frontowa
- przywrócenie oryginalnej kolorystyki detali poziomych – parapetów podokiennych – kolor ugrowy wg wzornika **KEIM Naturstein S 005** oraz elementów na zwieńczeniu ryzalitów – sterczyny, gzymsy poziome, płycina z szachownicą
- scalenie napraw tynkarskich w tynku dekoracyjnym lub całościowa egalizacja powierzchni naprawionych tynków systemem laserunków mineralnych np. KEIM Restauro-Lasur w odpowiednio wybranym na podstawie prób kolorze.
- wykonanie naprawy tynków i malowania w pierwotnej kolorystyce elewacji od strony podwórza – kolor ugrowy wg wzornika **KEIM Naturstein S 005**
- wykonanie nowych tynków na cokole z tynku z mika analogicznego dla elewacji z grubym rowkowaniem
- wykonanie nowych tynków na ścianach zachodnich skrzydła południowego i północnego – tynk szlachetny z miką, gładki
- renowację istniejących, oryginalnych krat okiennych oraz przeniesienie krat z górnych pięter na elewacji południowej w strefę parteru w miejscu gdzie projekt przewiduje pozostawienie okien historycznych – kolor krat **RAL 8012**
- rekonstrukcję brakujących krat w okienkach piwnicznych na wzór zachowanych krat okiennych z przywróceniem im pierwotnej kolorystyki – wg wzornika **RAL 8012**, alternatywnie zaproponowanie innej formy zabezpieczenia okien piwnicznych.
- konserwację stolarki drzwiowej oryginalnej wraz z przywróceniem pierwotnej kolorystyki - **RAL 8012** tj. drzwi wejściowe elewacji wschodniej i południowej, drzwi prześwitu bramowego od front i podwórza
- dopuszcza się wymianę pozostałej stolarki na nowa spełniającą funkcje użytkowe dla budynku (parametry PPOŻ, samootwieralność etc.)
- wymianę okien na nowe okna zespolone, drewniane utrzymane w charakterze i proporcjach okien historycznych z zachowaniem dekoracyjnych szprosów i listwy przymykowej. Montaż wymontowanych z istniejących okien dekoracyjnych cynowych

kapitelków i osadzenie ich w miejscach analogicznych na nowej stolarce. Kolumnienki należy pokryć pozłotą. Kolor stolarki od strony zewnętrznej - **RAL 8012**.

- pozostawienie jednego okna skrzynkowego, historycznego jako świadka i poddanie go pracom konserwatorskim (należy wybrać okno o jak najlepszym stanie zachowania)
- wymianę obróbek blacharskich na nowe z blachy tytan-cynk
- estetyczną aranżację orynnowania z pozostawieniem elementów pierwotnych rur spustowych z żeliwa
- konserwację i ekspozycję ujęcia wody od strony podwórza.
- estetyczną aranżację nakryw okien piwnicznych od strony podwórza
- wymianę nawierzchni od strony podwórza
- aranżację terenu zielonego od strony zachodniej najlepiej z pozostawieniem starodrzewia
- w przypadku iluminacji obiektu proponuje się oświetlić obiekt światłem zalewowym z zewnętrznych punktów. Nie proponuje się umieszczać urządzeń oświetleniowych bezpośrednio na budynku, unikać światła o chłodnym odcieniu.

Podjęcie prac remontowych i konserwatorskich przy elewacji pokrytej tynkami szlachetnymi niesie wiele problemów ściśle związanych z wykonawstwem.

Dotyczą one przede wszystkim:

- niedostatecznej wiedzy o dawnych tynkach szlachetnych – przede wszystkim o sposobach ich wykonywania,
- trudności w znalezieniu rzemieślników – tynkarzy do odtwarzania historycznych tynków (efekt zaniku znajomości tradycyjnych technik budowlanych i umiejętności wykonywania tynków szlachetnych),
- presji współczesnych standardów technologicznych oraz estetycznych w wyborze metod i rozwiązań, które należy zastosować podczas prac modernizacyjnych oraz konserwatorskich.

Rozwój technologii i materiałów budowlanych spowodował, że nawet drobne prace remontowe skutkują przekształceniami. Często jest to wymiana zdegradowanego tynku. Przed remontem odspojone od ściany luźne tynki są opukiwane i zrzucone. Wymienia się nie tylko substancję budowlaną, ale i detal budowlany, które zastępują nowe elementy wykonane z innych materiałów. Należy podkreślić, że proces ten prowadzi do

nieodwracalnej utraty tych wartości zabytku, które są podstawą ich autentyzmu, zarówno materiału, jak i sposobu opracowania formy.¹⁸

W strefie podwórza ustalono w trakcie narad wyeksponowanie fragmentu ściany – wschodnia część ściany północnej skrzydła południowego w pierwotnej kolorystyce tzn. ugrowa elewacja z czerwonobrazową stolarką, i zaaranżowanie pozostałych ścian w uwspółcześnionym wydaniu (elewacja białoszara z oknami białymi lub jasnoszarymi). Nowa aranżację otrzyma również ściana północna budynku z odtworzeniem pierwotnej koncepcji muralu jako powiększonego druku rastrowego.

Poniżej wizualizacje koncepcji architektonicznej dla ściany północnej z murem motyla i wewnętrznego dziedzińca– autorzy LEM Studio Architektoniczne Zabłocie 39, 30-701 Kraków

¹⁸ bo Monika BOGDANOWSKA Bożena BOBA-DYGA Halina ROJKOWSKA- -TASAK Marcin FURTAK
Wytyczne i zalecenia ochrony tynków szlachejnych doby modernizmu, Renowacje i Zabytki, wersja
elektroniczna ,dostęp z dnia 20.07.2023

VIII. PROGRAMY PRAC KONSERWATORSKICH

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DLA WYPRAW TYNKARSKICH ELEWACJI

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej przed przystąpieniem do prac.
2. Dezynfekcja powierzchni tynków. Czynność ta powinna być wykonana przed rozpoczęciem zabiegów technologicznych, aby zarodniki mikroflory nie były przenoszone w trakcie prac z jednych elementów na inne. Dezynfekcji należy poddać wszystkie miejsca porośnięte glonami, grzybami oraz porostami. Proponowane roztwory mają zdolność niszczenia mikroorganizmów oraz zapobiegają porastaniu przez okres kilku lat pod warunkiem, że zabezpieczany materiał nie będzie uprzednio myty detergentami. Proponuje się użycie środków opartych na czwartorzędowych solach amonowych lub preparat oparty na wodnym roztworze podchlorynu sodowego, pochodnych halogenowych, stabilizatorów, środków powierzchniowo czynnych usuwający jednocześnie glony, mchy, porosty, grzyby pleśniowe oraz bakterie np. 3,0% roztworem wodnym Preventolu R-80 lub produktem fabrycznym do tego przeznaczonym z odpowiednimi atestami. Przed wykonaniem zabiegu należy wykonać próby i ocenić wpływ preparatu na powierzchnię. Preparaty należy nanieść metodą natrysku i pozostawić, nie zmywać. Dobrze jest, po około dwóch tygodniach, powtórzyć zabieg, gdyż formy przetrwalnikowe np. zarodniki grzybów inkubują ponownie do 14 dni.

3. Oczyszczenie elewacji z nawarstwień wtórnych.

Oczyszczanie wypraw tynkarskich polega na usunięciu wtórnego baranka wraz z warstwą malarską. Docelowym efektem jest odsłonięcie spod nawarstwień tynków szlachetnych bez uszkodzania ich struktury. W tym celu należy przeprowadzić próby in situ na powierzchniach płaskich i detalu. Powierzchnie płaskie ze względu na przepłukanie warstwy tynków wtórnych będą z dużym prawdopodobieństwem łatwiej oczyszczalne. Jednocześnie w partiach z detalem oczyszczanie będzie bardziej problematyczne ze względu na grubą warstwę dobrze skonsolidowanych nawarstwień oraz rozwinięcie powierzchni.

Oczyszczanie elewacji wydobywa pierwotną fakturę i barwną mozaikę tynków szlachetnych, ale ujawnia też spękania i mechaniczne uszkodzenia. Istnieje wiele

metod usuwania korozyjnych nawarstwień z powierzchni tynków, które dzielimy na fizyczne i chemiczne. Preferowane są metody fizyczne (parą wodną, metodą gumkowania). Woda podawana pod ciśnieniem jest niewskazana podobnie jak metody chemiczne, które reagują z podłożem i wymagają dużych ilości wody do spłukania. Dobór metod odbywa się na podstawie analizy składu nawarstwień i stanu zachowania powierzchni tynku.

Najwłaściwszym rozwiązaniem jest czyszczenie niskociśnieniowe strumieniowo-ściernie z mgłą wodną lub w komorach plandekowych na sucho delikatnym, drobnym ścierniwem (mikrokulki szklane, garnet, garni). Mało inwazyjne i skuteczne jest usuwanie zabrudzeń przegrzaną parą – ma ono też tę zaletę, że ilość produktów ubocznych. W niektórych przypadkach sprawdza się (bezodpadowe) czyszczenie suchym lodem. W partach detalu skuteczne może okazać się „odmłotkowanie” nawarstwień lub ręczne usuwanie za pomocą szpachli, szczoteczki stalowych lub mosiężnych.

Należy jednocześnie unikać Efekt „przeczyszczenia” nie tylko z przyczyn estetycznych. Przeczyszczenie prowadzi też do nieodwracalnego uszkodzenia wykrystalizowanej w procesach chemicznych, zewnętrznej, ochronnej warstewki tynku. Dlatego źle wykonany zabieg prowadzić będzie w dalszej perspektywie czasowej do zniszczenia substancji.

Z uwagi na skomplikowaną problematykę usuwania nawarstwień z tynków szlachetnych przy prowadzeniu prac niezbędny jest nadzór dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki z odpowiednim przygotowaniem do pełnienia nadzorów konserwatorskich na budynkach zabytkowych.

4. Usunięcie elementów luźnych, głuchych i odspojonych od podłoża. Wszystkie elementy nie zespolone z podłożem należy usunąć mechanicznie – odkuwanie, odpukanie. Zabieg należy wykonać ręcznie lub przy użyciu elektronarzędzi lecz zachowując należyłą ostrożność.
5. Wzmocnienie struktury materiałów. W miejscach, gdzie struktura tynków jest osłabiona, ma tendencję do osypywania, należy ją wzmocnić za pomocą środka opartego na estrach kwasu ortokrzemowego np. KEIM Silex OH. Proponuje się zastosowanie hydrofilnego preparatu bez hydrofobizowania powierzchni metodą

nasycania przez pędzlowanie lub natrysk. Należy pamiętać, że optymalnymi warunkami dla prawidłowego przebiegu reakcji wiązania związków tetraetoksylanu jest wilgotność względna powietrza w granicach 50 – 70 %. Materiał przed nasyceniem musi być suchy, a po wprowadzeniu środka chroniony przed nadmierną wilgocią przez okres dwóch tygodni. W celu uniknięcia zbyt szybkiego przeschnięcia wzmocnionych elementów należy je ofoliować.

6. Naprawa głębokich spękań starych wypraw tynkarskich i pustek w murze oraz głębokich ubytków tynkarskich przy użyciu suspensji cementowej wprowadzonej metodą iniekcji ciśnieniowo -grawitacyjnej np. BSP 3 Remmers
7. Podklejenie niestabilnych elementów sztukatorskich poprzez wprowadzenie w pustkę suspensji cementowej metodą iniekcji grawitacyjnej np. BSP 3 Remmers
8. Rekonstrukcja i reprofilacja detalu sztukatorskiego ciągniętego. W przypadku większych braków należy zrekonstruować profile wykonując szablon na podstawie zachowanego oryginału i wypracowując elementy metodą ciągniętą na elewacji – np. zaprawą Baumit Stuccoco Mono SM 86. Mniejsze ubytki wyszpachlować gotowymi mineralnymi szpachlami odpornymi na działanie wilgoci i mrozu przeznaczonymi do uzupełniania powierzchni mineralnych np. Baumit Stuccoco Feinzug FF 89. Należy zadbać o wierne odtworzenie brakujących partii.
9. Uzupełnienie ubytków starych wypraw tynkarskich.
Uzupełnienie ubytków zaprawą cementowo-wapienną z wypełniaczem w postaci miki. Należy zastosować fabrycznie przygotowane mieszanki produkowane na indywidualne zamówienie po ustaleniu składu oryginalnej zaprawy np. KEIM NHL KRATZPUTZ. Podłoże powinno być równe, nośne, czyste, wolne od soli i kurzu, chłonne, o jednakowej chłonności na całej powierzchni. Podłożem może być tynk wapienno-cementowy np. KEIM Universalputz lub wapienny np. KEIM NHL-Kalkputz-Grob, wysezonowany min. 1 dzień na każdy 1 mm grubości w przypadku ubytków głębszych niż 1,5 cm. Przy wyższych temperaturach podłoże musi być wstępnie zwilżone. W celu ujednolicenia chłonności i wzmocnienia tynku podkładowego zalecane jest gruntowanie miejsc pod uzupełnienia KEIM Fixativ rozcieńczonym z wodą w stosunku od 1:1 do 1:2. Dla powierzchni płaskich należy

zastosować tynk o uziarnieniu 0,2 mm a dla powierzchni w z tynkiem nakrapianym uziarnienie 0,4 mm. Należy zadbać o dokładne zlicowanie krawędzi tynku pierwotnego i uzupełnianego – wymaga to znacznych umiejętności technicznych.

10. W miejscach przewidzianych pod malowanie - parapety podokienne, zwieńczenia ryzalitów podłoże uzupełnić tynkiem wapienno- cementowym np. KEIM Universalputz lub Turado

11. Wykonanie powłok malarskich powierzchni wypraw tynkarskich w miejscach przewidzianych do malowania farbą żelazo-krzemianową o bardzo wysokiej paroprzepuszczalności $S_d=0,01$ np. KEIM Soldalit zgodnie z proponowaną kolorystyką.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DLA ELEMENTÓW STALOWYCH

1. Dokumentacja fotograficzna przed przystąpieniem do prac
2. Oczyszczenie krat z nawarstwień wtórnych. W przypadku możliwości zdemontowania krat najlepiej oddać je do profesjonalnego piaskowania. Do zabiegu użyć odpowiedniego mikrościerniwa które usunie nawarstwienie i luźne produkty korozji bez naruszania „zdrowej” struktury metalu. W przypadku barku możliwości demontowania krat czyszczenie przeprowadzać in situ przy użyciu szczotek metalowych a następnie past do usuwania nawarstwień olejno-żywiczych np. Scansol, Coverax, Asur. Dla wzmocnienia efektu penetracji preparatu po nałożeniu elementy owinąć folią. Zmiękczone warstwy wtórnych farb usunąć mechanicznie aż do momentu odsłonięcia „zdrowej” struktury metalu.
3. Po oczyszczeniu elementy odpylić i odłuścić (aceton, alkohol)
4. W przypadku braków formy wykonać rekonstrukcje przy użyciu dwuskładnikowej żywicy chemoutwardzalnej, a w przypadku większych braków elementy wykonać odtworzeniowo zgodnie z techniką wykonania oryginału.
5. Elementy pomalować w trzech warstwach:
 - antykorozyjna podkładowa

- warstwa wykończeniowa barwna, malowanie dwukrotne – kolor czerwono-brązowy wg. wzornika RAL 8012

PROGRAM PRAC DLA MURALU Z MOTYLEM

Z uwagi na fakt wtórnego pokrycia muralu podobnym motywem lecz w zupełnie innym wydaniu proponuje się przywrócenie jego formy w nawiązaniu do oryginalnego przedstawienia tzn. powiększonego druku rastrowego. Mural należy zaprojektować na podstawie zachowanych zdjęć archiwalnych oraz przy współpracy z jego autorem p. Jerzym Bystrym. Artysta udzielił Projektantowi plenipotencji do stworzenia nowej koncepcji muralu. Mural powinien być wykonany w trwałej technice najlepiej mineralnej na nowo wykonanym podłożu lub w razie dobrej nośności tynków na podłożu zachowanym i ustabilizowanym. Do wykonania muralu proponuje się użyć farb np. KEIM Soldalit które zapewnią światłotrwałość przedstawionego motywu oraz trwałość technologiczną (np. odporność na deszcz i przemarzanie).

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DLA STOLARKI DRZWIOWEJ

1. Dokumentacja fotograficzna
2. Należy dokonać przeglądu poszczególnych elementów konstrukcyjnych oraz stolarskich pod kątem stanu zachowania oraz rozpoznania budowy technicznej i rodzaju opracowania powierzchni. Dopuszcza się możliwość wymiany elementów niespełniających swojej funkcji lub bardzo zniszczonych drewnem sezonowanym.
3. Usunięcie wtórnych warstw malarskich przy użyciu preparatów chemicznych których działanie polega na spęcznieniu warstw lakierów np. opartych na długopenetrujących estrach. W efekcie powinna zapaść usunięta warstwa lakierów i farb bez zbytniego naruszenia i namięknienia struktury drewna
4. Przeszlifowanie całości papierami ściernymi o różnej gradacji - od najgrubszych (max 80) do najcieńszych (120)
5. Impregnacja wzmacniająca strukturalnie zniszczonych elementów stolarki – Paraloid B72 w toluenie (3-5%)
6. Wykonanie koniecznych napraw stolarskich i wstawienie fleków drewnem dobranym gatunkowo do poszczególnych elementów.
7. Założenie kitów w miejscach niewielkich ubytków - żywica dwuskładnikowa np. Aradid SHV

8. Dwukrotne malowanie farbą alkidową np. Tikurilla Everal Semi Matt w kolorze RAL 8012
-

UWAGA

Należy pamiętać, że podane kolory są jedynie propozycją, docelowy wybór należy potwierdzić wykonaniem powierzchni próbnych na poszczególnych elementach i dyskusji konserwatorskiej (WUOZ, inspektor nadzoru prac konserwatorskich, kierownik prac konserwatorskich, inwestor). Miarodajna ocena stanu zachowania pierwotnych tynków z miką oraz zasięgu i rodzaju zniszczeń będzie możliwa dopiero po usunięciu nawarstwień wtórnych.

Metodyka naprawy tynków szlachetnych stanowi wykonawcze wyzwanie zatem postuluje się o dobór profesjonalnej firmy wykonawczej o konserwatorskim a nie budowlanym profilu działalności. Malowidło z wizerunkiem Motyla również wymaga konserwatorskiego podejścia i nie dopuszcza się jego przemalowania „na nowo”

Przez cały okres trwania prac niezbędny jest nadzór dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki z odpowiednim doświadczeniem.

ARTNOVA KONSERWACJA ZABYTKÓW S.C.

mgr NATALIA PAWŁOWSKA – dyplomowany konserwator dzieł sztuki, nr dyplomu 1400/122652/2008 UMK

mgr MAŁGORZATA RZEPECKA – badacz architektury historycznej nr dyplomu 16507/PK

91-485 Łódź, ul. Sowińskiego 5/1, tel. 731788044, 607779600, NIP 7262652871
